

Przedsiębiorstwo & Finanse

KWARTALNIK Nr 2 (9)

2015

ISSN 2084-1361

Rada Programowa:

*Aleksander Bondar (Białoruś),
Jacek Cukrowski (Polska),
Edward Hościłowicz (Polska),
Vaclovas Lakis (Litwa),
Kazimierz Meredyk (Polska),
Ahmet Ozturk (Turcja),
Józef Szablowski (Polska),*

*Maret Branten (Estonia),
Wojciech Florkowski (USA),
Mestwin Stanisław Kostka (Polska),
Jüri Martin (Estonia),
Ludmila Niekharosheva (Białoruś),
Nina Siemieniuk (Polska),
Steven T. Yen (USA),*

Zespół Redakcyjny:

Dorota Sokołowska – **redaktor naczelna**

Anna Iwacewicz-Orłowska - **zastępca redaktor naczelnej**

Redaktorzy tematyczni:

Anna Iwacewicz-Orłowska – ekonomia

Wojciech Tarasiuk – finanse, bankowość

Elżbieta Orechwa-Maliszewska – finanse, przedsiębiorstwo

Dorota Sokołowska – redaktor statystyczny

Aniela Staszewska – redaktor językowy (język angielski)

ISSN 2084-1361

Wersja papierowa Czasopisma jest wersją pierwotną.

Strona internetowa Czasopisma: <http://pif.wsfiz.edu.pl/index.php/pl/>

© Copyright by Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok 2015.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Publikowanie lub kopiowanie w części lub w całości wyłącznie
za zgodą Wydawcy.

Skład komputerowy:

Mariusz Dawidziuk

Projekt okładki:

Marta Dawidziuk

Korekta językowa:

Bogusław Pezowicz (język polski)

Korekta językowa:

Aniela Staszewska (język angielski)

Kwartalnik Wydziału Nauk Ekonomicznych Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku.

Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku,

ul. Ciepła 40, 15-472 Białystok, tel. 85 678 58 01.

Wydanie sfinansowano z dotacji podmiotowej na utrzymanie potencjału badawczego Wydziału
Nauk Ekonomicznych WSFiZ w Białymstoku.

Nakład 200 egz.

Druk i oprawa:

Drukarnia Cyfrowa - Partner Poligrafia

ul. Zwycięstwa 10

15-703 Białystok

tel./fax: (85) 653-78-04

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

Kazimierz Meredyk	
POSTĘP TECHNICZNY A POSTĘP GOSPODARCZY	5
Elżbieta Szymańska	
MAPOWANIE JAKO METODA KREOWANIA INNOWACJI ORGANIZA- CYJNEJ	23
Munir Al-Kaber	
PRAKTYKA ISLAMSKEGO SYSTEMU BANKOWEGO W MALEZJI	33
Ewa Mazur-Wierzbicka	
CZYSTSZA PRODUKCJA SPOSOBEM REALIZACJI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W PRZEDSIĘBIORSTWIE	47
Iuliia Petelkina	
STRUCTURAL ANALYSIS OF COMPETITION IN THE BANKING SECTOR OF UKRAINE	61

MISCELLANEA

Mykhailo Gedz	
REGULATION OF STRUCTURAL CHANGES IN THE ECONOMY OF UKRAINE	69

POSTĘP TECHNICZNY A POSTĘP GOSPODARCZY

Wstęp

Podjęto problem niedostatecznej sprawności funkcjonowania sektora badawczo-rozwojowego w Polsce, szczególnie w zakresie jakości świadczonych usług intelektualnych. Wynikiem tego jest niedostateczna sprawność sektora, zarówno z punktu widzenia jego potencjalnych możliwości, jak i z punktu widzenia potrzeb całej gospodarki narodowej. Problem powstał najprawdopodobniej w latach 1992-2005 jako wynik długotrwałych wysiłków i prób urynkowienia i ukonkurencyjnienia całego sektora B&R a jego negatywne skutki spotęgowały się w ostatnim dziesięcioleciu (2005-2014). Państwo ograniczyło wówczas nakłady na sektor badawczo-rozwojowy i wydatki na działalność wdrożeniową. Podjęto również próbę nieprzemyślanej i niekontrolowanej komercjalizacji. W rezultacie tych działań obniżyła się jakość i wartość produktu, spadła wydajność pracy i dochody na jednego zatrudnionego oraz intensywność badań.

Groźną tendencją jest nie tylko spadek wartości efektów działalności (naukowej i dydaktycznej) przeciętnej polskiej uczelni, ale również nasilenie się niesprawności procesowych, warsztatowych i organizacyjnych, w rezultacie czego obniża się również tempo wzrostu efektywności samej gospodarki.

Problem jest o tyle istotny, że badania efektywności gospodarowania stanowią, niezależnie od świadomości badającego¹, dominujący rodzaj badań ekonomicznych oraz główną część składową wszystkich gospodarczych pro-

* *Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku.*

¹ Należy pamiętać o paradygmacie nauk ekonomicznych, zgodnie z którym uczestnik życia gospodarczego przyjmuje w swoich działaniach postawę sprawnościową (proefektywnościową). Modelowa działalność gospodarcza sprowadza się więc do nieustającego bilansowania efektów i nakładów gospodarczych w celu maksymalizacji efektywności. Poszczególne projekty i tematy badawcze mogą oczywiście wybiórczo dotyczyć jedynie efektów (licznika ogólnego wskaźnika efektywności) lub jego mianownika (nakładów). Nie zmienia to jednak faktu, że zarówno licznik, jak i mianownik tej relacji składają się na ogólny wskaźnik efektywności. Nawet wiedza organizacyjna, uwzględniająca w swych schematach wirtualnych zmienne poza efektywnościowe, psychologiczne i przyrodnicze, kieruje się funkcją sprawności systemu gospodarczego.

jektów! Niedoskonałości warsztatowe w tym obszarze rzutują więc na ogólną jakość prowadzonych badań, a specjaliści od sprawności okazują się głęboko niesprawni!

Pojawiają się również negatywne skutki uboczne. Przykładowo, ze strony przedstawicieli *bratnich* dyscyplin społecznych, podnosi się nieuzasadniona krytyka ekonomistów i całego systemu nauk ekonomicznych. Ekonomiści mają więc być odpowiedzialni za całe gospodarcze zło, mimo że tak naprawdę mogą odpowiadać jedynie za sprawność analiz gospodarczych. Wszakże w gospodarce pracują nie tylko ekonomiści i nie tylko oni podejmują decyzje organizacyjne.

W każdym razie celem jest objaśnienie źródeł omawianych negatywnych tendencji oraz sformułowanie warunków poprawy sprawności analizowanego sektora. Jednocześnie, biorąc pod uwagę 300-letni dorobek nauk ekonomicznych należy podkreślić, że wszelkie uwagi krytyczne, postulaty i propozycje zawarte w niniejszym opracowaniu, składające się na diagnozę polskiego sektora B&R oraz propozycje jego uzdrowienia, nie mogą być oryginalne. Są one raczej formą przypomnienia znanych od dawna konstatacji i standardów metodycznych oraz ekspozycją tych elementów i prawidłowości teorii ekonomii, które mają charakter kanoniczny. Wiedza podręcznikowa zazwyczaj pełni funkcję porządkującą oraz stanowi gwarancję spójności współczesnych koncepcji.

Na poziomie realnym, rzeczone niesprawności pozostają zapewne skutkiem nieskończenia skomplikowanego charakteru zjawisk społecznych. Ogólną przyczyną jest nieregularność mechanizmu rozwoju gospodarczego wyrastająca z przypadkowości wszelkich zdarzeń i tendencji oraz ich totalnej współzależności. Tak więc, na poziomie realnym proste i regularne współzależności nie istnieją. Ponieważ zbiór informacji opisujących tego typu mechanizmy jest z natury rzeczy nieskończony i zmienny, a w konsekwencji nieokreślony,² przyjęto hipotetyczno-dedukcyjną konwencję objaśniania podjętego problemu.² Sformułowano zatem hipotezę, że podstawowym warunkiem utrzymania wysokiej jakości badań ekonomicznych jest rozwój, doskonalenie i sprawne upowszechnianie własnej, branżowej metodologii. Warunek ten dotyczy zarówno samych (*ogólnych, wyjściowych*) teorii, jak i modeli wdrożeniowych oraz metod ich weryfikacji. Tylko w taki sposób można, jak się przypuszcza, utrzymać należną ekonomii rangę naukową, jak i jej gospodarczą siłę sprawczą.

Funkcję główną podjętej analizy, czyli wpływ sprawności metod badawczych na wartość pracy i jakość wyników sektora B&R, podzielono, w oparciu o logiczną deglomerację hipotezy głównej, na cztery części. W rezultacie wyodrębniono cztery hipotezy cząstkowe, a następnie cztery jednorodne funkcje

² W procesie formułowania prawidłowości oraz tworzenia modeli i teorii stosuje się zwykle jedną z dwu konwencji metodologicznych; konwencję hipotetyczno-dedukcyjną lub konwencję opisowo-indukcyjną. W przekroju językowym można mówić o podejściu nomotetycznym oraz deskryptywnym.

szczegółowe. Przyjęto więc, w zgodzie z dominującą praktyką badawczą, że na pierwszym poziomie badań naukowych (tu: funkcja szczegółowa pierwsza) kreuje się pomysły w czystej postaci, czyli tworzy się prawa (*prawidłowości*), modele i teorie. Funkcja druga objaśnia proces weryfikacji formalnej, czyli proces wstępnej weryfikacji opracowanych wcześniej praw i teorii przy wykorzystaniu instrumentów symulacji modelowej. Trzecia funkcja szczegółowa objaśnia proces weryfikacji realnej, czyli wdrażania oraz dalszego uogólniania teorii. Czwarta funkcja analizuje sposoby wykorzystania wcześniej opracowanych i wstępnie zweryfikowanych teorii, w polityce gospodarczej i programowaniu działań strategicznych.

Wszystkie cztery funkcje omówiono i poddano weryfikacji formalnej (symulacji modelowej) w paragrafach 1, 2, 3 i 4-tym.

Podjęta analiza ma oczywiście charakter meta naukowy (*metodologiczny, czysto teoretyczny*), a więc spełnia warunki wyżej wymienionej funkcji pierwszej oraz drugiej.

1. Konstrukcje teoretyczne a system nauk ekonomicznych na przykładzie teorii postępu technicznego

Wstępnym warunkiem sprawności systemów naukowych jest wysoka jakość teorii (*kreacji abstrakcyjnych, wirtualnych*)³. Przykładem jest tradycyjna teoria postępu technicznego. Jednak niezależnie od dziedziny, jakość tworzonych teorii wymaga wiedzy metodologicznej oraz sprzyjającego otoczenia instytucjonalnego.

Ekonomiczność (*ekonomia*) jest w ramach mega dziedziny nauk społecznych jedną z najstarszych kategorii. Ze swej natury jest to kategoria teoretyczna, posadowiona na paradygmacie efektywności, wykorzystywana współcześnie jako nazwa niezależnej dziedziny naukowej. Pozostaje ona w metodologicznej opozycji w stosunku do określenia *gospodarka*, odnoszącego się do pewnego rodzaju realnej działalności ludzi, jakim jest komercyjny wysiłek człowieka.

W procesie tworzenia obu powyższych kategorii wykorzystuje się nieco odmienne instrumentarium metodyczne. Pierwsza jest nazwą dziedziny wiedzy a druga nazwą określonego rodzaju działalności społecznej. Tym samym, nie mogą być używane zamiennie⁴.

³ Działalność naukowa jest oczywiście elementem sektora kreatywnego w gospodarce. „Za sektor kreatywny (...) uważa się ten, na który składają się działalności oparte na własności intelektualnej, mające korzenie w kulturze i nauce. W sektorze tym wyróżnia się dwie podstawowe grupy: działalności twórcze (...) oraz tzw. działalności o dużym stopniu nasycenia wiedzą (...).” [B. Namysłak, *Sektor kreatywny w gospodarce*, „Gospodarka Narodowa” 2014, nr 2 (270), s. 153].

⁴ Por. P. A. Klein, *Economics Confronts the Economy*, Edward Elgar 2006, Cheltenham, UK - Northampton, MA, USA.

Wobec wysokiej dynamiki struktur społecznych, ulotności zdarzeń i procesów, nieregularności i niepowtarzalności zmian, zarówno w gospodarce, jak i w jej otoczeniu, doskonalenie metod badawczych wydaje się koniecznością. Jeśli dodatkowo zbiór informacji opisujących tego typu mechanizmy jest, jak w przypadku badań makroekonomicznych, nieskończony i zmienny, a więc nieokreślony, to świadomość metodologiczna staje się pierwszą powinnością analityka. Co więcej, wbrew powszechnemu przekonaniu, szersze zastosowanie epistemologiczne ma w tych warunkach konwencja hipotetyczno-dedukcyjna.

W pierwszym kroku na drodze tworzenia poprawnych (*prawdziwych, adekwatnych*) modeli i teorii ekonomicznych powstaje więc wstępna koncepcja, nowatorska myśl, niechby nawet nie do końca odzwierciedlająca realia. Należy ją oczywiście, jak każdą atrakcyjną intelektualnie koncepcję, wcześniej czy później zweryfikować. Chociaż niekoniecznie w ramach tego samego projektu. W każdym razie, już sam proces powstawania nowatorskich myśli wymaga przygotowania organizacyjnego, odpowiedniej metody oraz otoczenia instytucjonalnego.

Innymi słowy, na wstępnym etapie prowadzenia badań, niezależnie od przygotowania specjalistycznego, ważna jest świadomość metodologiczna, ale jeszcze ważniejsza solidna wiedza ogólna. Składa się nań, jak wiadomo, znajomość historii myśli ekonomicznej, znajomość współczesnych koncepcji, wiedza z zakresu historii gospodarczej oraz sprawność warsztatowa badającego. Należy zwrócić uwagę na fakt, że zbiór powyższych warunków jakości badań obejmuje nie tylko metodologię, ale też podstawowe elementy składowe wiedzy gospodarczej i sprawność procesu dydaktycznego. Bez nich, co należy podkreślić, nigdy nie powstaną jakiegokolwiek nowatorskie projekty, samodzielne programy naukowe czy też narodowe struktury badawcze. A system nieuchronnie osiadzie na mieliznach naukowości, pozostając tym samym na obrzeżach nauki światowej. Innymi słowy - na każdym poziomie kształcenie oraz prowadzenia badań naukowych niezbędne jest dotrzymywanie wysokich standardów jakości.

Ponadto niezbędne jest sprzyjające procesowi tworzenia innowacyjnych pomysłów otoczenie instytucjonalne. To ono spaja w jeden układ pozytywnych sprzężeń zwrotnych poszczególne działania i tendencje. Tymczasem istniejący w Polsce system badań naukowych oficjalnie (!) zniechęca jego uczestników do prowadzenia badań teoretycznych.

Kreatywność prowadzących badania naukowe oraz sprzyjające temu otoczenie nie stanowią oczywiście bytów samoistnych i również podlegają mechanizmom rozwojowym.

Aktywność poznawcza w naukach ekonomicznych jest, obiektywnie biorąc, wymuszana przez naturalną dynamikę otoczenia gospodarczego. Pierwotny charakter mają więc potrzeby objaśniania i rozwiązywania nieustannie pojawiających się nowych problemów gospodarczych. Natomiast intensywność oraz

jakość realizacji zależy, szczególnie na omawianym etapie badań, od atmosfery wokół teoretyków oraz ich postaw. Z kolei tę atmosferę oraz zmianę postaw badaczy poprawić można przez powrót na wszystkich szczeblach edukacji do systematycznego oraz intensywnego kształcenia ogólnego. Skądinąd oznacza to powrót do modelu kształcenia, w krótkim okresie, mniej opłacalnego. Tyle tylko, że proces kształcenia obliczony jest przede wszystkim na efekty trwałe, długofalowe.

Na gruncie nauk ekonomicznych przykładem kategorii teoretycznej, która wprawdzie istnieje, ale która została *zarzucona*, jest kategoria postępu technicznego. W praktyce analitycznej ostatnich lat można wręcz mówić o destrukcji klasycznej koncepcji postępu technicznego. Tymczasem zasada efektywności stanowi paradygmat ekonomii.⁵ Nie jest to więc kategoria historyczna, przemijająca, tracąca rację bytu w procesie zmian struktur gospodarczych, ale fundamentalne założenie koncepcji ekonomiczności. Jeśli tak, to przynajmniej na gruncie nauk ekonomicznych, zamiast podważać jej sens należy ją regularnie wykorzystywać. Należy ją *praktykować* w analizie gospodarczej oraz ewentualnie przystosowywać do nowych struktur gospodarczych.

Postęp techniczny, tak jak go tradycyjnie rozumieją ekonomiści, jest równoznaczny ze wzrostem efektywności; efektywności poszczególnych działań gospodarczych oraz całego systemu gospodarczego. Jako relacja policzalna, postęp odnosi się do określonej, w czasie i przestrzeni, działalności oraz określonego systemu rozrachunkowego. Wszelkie *zmiany, usprawnienia i nowości* nie są oczywiście postępowe *z natury rzeczy*, a jedynie w ramach przyjętej funkcji efektywności. Określona zmiana procesowa lub/i produktowa może w danym układzie gospodarczym prowadzić do wzrostu efektywności, a w innym układzie nie. Dlatego programowanie postępu technicznego jest praktycznie niemożliwe.

Możliwe jest natomiast tworzenie pośrednich przesłanek sprzyjających postępowi, a w rezultacie, prognozowanie i programowanie postępu produktowego i procesowego.

Skądinąd, najbardziej znana, klasyczna klasyfikacja postępu gospodarczego opiera się na kryterium wyodrębnienia głównych obszarów decyzyjnych (elementów składowych) procesu gospodarczego. Jeśli więc wyodrębnić obszar wyborów dotyczących efektów (rodzaju produkcji), gdzie trzeba odpowiedzieć na pytanie, co wytwarzać, oraz obszar wyborów dotyczących metod działania, gdzie odpowiada się na pytanie, jak wytwarzać pożądaný produkt, to wyodrębnia się zmiany (postęp?) produktowe i procesowe. W drugim szeregu klasyfikacji należy oczywiście podzielić ewentualny postęp procesowy na postęp techniczny, technologiczny i organizacyjny.

⁵ Podstawowy paradygmat nauk ekonomicznych opiera się, jak wiadomo, na abstrakcyjnym, modelowym założeniu *homo oeconomicus*, zgodnie z którym każdy człowiek kieruje się głównie kryterium efektywności. Praktyka gospodarcza jest oczywiście bardziej złożona.

Jeśli natomiast przyjąć za kryterium klasyfikacji rodzaj źródła z którego czerpie się pomysły na postępowe zmiany, albo inaczej, źródła wynalazków prowadzących do wzrostu efektywności, to wyodrębnia się imitacje oraz innowacje.

Postępowość zmian dotyczy więc określonej struktury gospodarczej i może być ilościowo określona jedynie przy danych cenach i kosztach. Tymczasem te ostatnie, podobnie zresztą jak wszystkie inne elementy składowe systemu, podlegają ewolucji tworząc całkowicie nowe układy dodatnich sprzężeń zwrotnych. Systemy realne, do zbioru których należy również społeczeństwo, tworzą więc nieustannie nowe potrzeby i możliwości usprawnień (zmian postępowych).

Innym parametrem systemowym warunkującym poziom i zakres wzrostu efektywności osiągnięty w wyniku wykorzystania określonych usprawnień są zmiany otoczenia przyrodniczego i instytucjonalnego gospodarki.

Innymi słowy, postępowy charakter zmiany systemowej jest równoznaczny z podniesieniem efektywności. Chociaż w określonym przedziale czasu nie każde usprawnienie skutkuje wzrostem efektywności.

Oznacza to, że analiza i programowanie postępu musi mieć swój początek, jak wszystko w gospodarce, na poziomie dynamicznej analizy kosztów i efektów. To, że jakiś określony efekt jest pożądany w sensie ogólnym, nie oznacza, że jest opłacalny aktualnie. To, że określony wydatek wydaje się niewielki obecnie, nie oznacza, iż takim pozostanie w przyszłości. Innymi słowy, postępowe są tylko działania opłacalne w określonym, przyjętym praktycznie układzie rozrachunkowym.

2. Weryfikacja nominalna (formalna?) teorii. Przykład zależności między postępowem technicznym a wzrostem gospodarczym

Drugim warunkiem sprawności systemów naukowych (tworzenia *prawdziwych* teorii) jest jakość weryfikacji formalnej. Sprawna metoda niezbędna jest więc nie tylko w procesie kreowania atrakcyjnych intelektualnie teorii, ale również w procesie ich weryfikacji. Czymś innym jest bowiem metodyka i warunki kreacji myśli, a czymś innym sposób ich weryfikacji. Skądinąd, rozróżnienie to jest kluczowym warunkiem sprawności każdego projektu badawczego. W każdym razie, wstępny etap procesu weryfikacji (wcześniej wykreowanych) myśli polega, zgodnie z przyjętym schematem, na zastosowaniu symulacji modelowej. Również w tej fazie tworzenia teorii potrzebna jest solidna wiedza podręcznikowa, odpowiednie instrumenty weryfikacji oraz sprzyjające jakości badań otoczenie instytucjonalne.

Sprawny proces weryfikacji teorii, sprowadzający się ostatecznie do konfrontacji myśli i czynów, wymaga przede wszystkim uprzedniego, metodycznego rozgraniczenia obu warstw procesu badawczego - warstwy teoretycznej i empirycznej. Tym bardziej, jeśli rozgraniczenie to dotyczy, jak to jest

zwykle bywa w dziedzinie nauk ekonomicznych, kategorii oraz instrumentów powszechnie stosowanych. W każdym razie, rozgraniczenie kategorii abstrakcyjnych i realnych stosowanych w badaniach procesu gospodarczego nie pozwala badaczowi zapomnieć o funkcjach aplikacyjnych nauki, a tym samym usprawnia proces badawczy oraz podnosi komercyjną wartość wyników badań.

Koncepcja postępu technicznego oraz zbiór związanych z nim dookreśleń stanowi, jak już podkreślono w paragrafie 1, układ modelowy (*teoretyczny*) nauk ekonomicznych. Ich przedmiotem jest wszakże nie tyle sama gospodarka, co jej efektywność. Natomiast działalność gospodarcza, jako ważna forma realnej aktywności człowieka, pozostaje rodzajem społecznej praktyki, nie zawsze zresztą stawianej *pod pręgierzem* sprawności i postępu. Ekonomiczność jest więc kryterium wyboru społecznego i specyficznym projektem na życie. Natomiast gospodarka pozostaje to codzienna praktyka; praktyka w sferze zaspokajania potrzeb indywidualnych oraz gromadzenia wartości komercyjnych.

Jeśli tak, pojawia się problem adekwatności teorii ekonomii do rzeczywistego przebiegu procesów gospodarczych. W analizie gospodarczej pojawia się, tym samym, problem możliwych zastosowań koncepcji efektywności.

Charakterystyczną cechą współczesnego postępu technicznego jest, w ślad za zmianami struktury gospodarczej, pojawienie się nowych jego funkcji. Jest nią, po pierwsze, niemierzalna, w kategoriach komercyjnych, funkcja atmosfery społecznej. A ściśle biorąc funkcja poprawy atmosfery społecznej.⁶ Po drugie, jest nią funkcja społecznej świadomości mechanizmów gospodarczych. Po trzecie, jest nią funkcja postępu technicznego jako kategorii prognostycznej.

Nawet pobieżna obserwacja współczesnych polskich publikacji dotyczących postępu technicznego skłania do wniosku, że wielu autorów nie tylko systemowo nie podejmuje problemów wzrostu efektywności ale także nie wyodrębnia poszczególnych czynników tego wzrostu a nawet stosuje niepoprawne ich definicje.

Sztandarowym przykładem na tę *niefrasobliwość* analityczną jest kategoria innowacyjności oraz wszystkich pojęć jej towarzyszących. Często wręcz polega to na zastępowaniu pojęciem *innowacyjność* wszystkich innych określeń dotyczących narzędzi i składników (*czynników*) postępu. Termin *innowacje* zastępuje tym samym wszystkie inne terminy i kategorie z zakresu analizy wzrostu gospodarczego. Co więcej, powstają przy tym nieadekwatne do rzeczywistości konstrukcje językowe oraz niespójne związki frazeologiczne. Przykładowo, *innowacje to wysoka technika, znaczenie innowacji w kryzysie, innowacje to zmiany procesowe, biznes innowacyjny, transfer innowacji, polityka innowacyjna, deflacja innowacji, rankingi innowacyjności*⁷.

⁶ Skądinąd wiadomo, że stanowi ona wypadkową indywidualnego zadowolenia (*satysfakcji życiowej*) poszczególnych członków danej społeczności.

⁷ Wybrano tu kilka przykładowych zwrotów językowych użytych w referatach wygłoszonych w trakcie IX Kongresu Ekonomistów Polskich („Ekonomia dla przyszłości. Odkrywać naturę i przyczyny zjawisk gospodarczych”, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2013). Autorowi nie chodzi więc w tym wypadku o dyskusję dotyczącą *meritum* danego opracowania.

Strach pomyśleć! Wszyscy są innowatorami. Wszystkim *rzędzą* innowacje. Wszystkie problemy rozwiąże wzrost innowacyjności. Ale gdzie podziały się imitacje? Wreszcie, co to są owe *innowacje*?⁸

Otóż termin został przyjęty ponad sto lat temu.⁹ Jego desygnat pozostaje ważną częścią procesu gospodarczego i nie ma powodu aby go zmieniać! Tymczasem już tych kilka przykładowych zwrotów z użyciem terminu *innowacje* ujawnia poważny błąd ekonomiczno-językowy spowodowany swoistą *podmianą* znaczeniową. Najprawdopodobniej, jakaś część środowiska gospodarczego i ekonomicznego, *ogarnięta* przez silną falę mody na innowacje i innowacyjność, zaczęła przez zwykłą nieostrożność wykorzystywać omawiane terminy na określenie wszelkich zmian korzystnych dla gospodarki. Niezależnie od tego kto, co, gdzie, jak, kiedy, ile? Tymczasem takie pozytywne zmiany gospodarcze wywołują rozmaite, zwykle już rozpoznane, zdefiniowane, nazwane i sklasyfikowane czynniki.

W każdym razie, *innowacja* jest jednym z wielu możliwych źródeł i nośników postępu technicznego. Źródła te i nośniki podzielić można, jak wszystkie kategorie analityczne na różne sposoby, przyjmując określone kryterium klasyfikacji.

Z punktu widzenia teorii postępu technicznego, innowacje oraz imitacje to różne zmiany techniczne prowadzące do poprawy efektywności systemu gospodarczego. Składają się one na zbiór czynników postępu efektywności podzielonych według kryterium źródła pochodzenia wstępnego *pomysłu na postępową zmianę*. W przypadku imitacji, źródłem pomysłu na poprawę efektywności gospodarki są zmiany wykreowane i przeprowadzone przez inny podmiot, w innym miejscu i czasie. W przypadku innowacji, źródłem zmiany postępowej jest oryginalny pomysł własny.

Należy powtórzyć; wyodrębnianie innowacji oraz imitacji to jedna z wielu stosowanych w analizie ekonomicznej klasyfikacji czynników postępu. Na przykład, według kryterium elementu składowego struktury technicznej gospodarki, którego dotyczy postępową zmianą wyodrębnia się usprawnienia (*zmiany*) produktowe i procesowe. Dopiero w następnym kroku klasyfikacyjnym

⁸ Jak powszechnie wiadomo, innowacja to „Wprowadzenie nowego produktu na rynek lub zastosowanie nowej technologii, nowej formy organizacyjnej, nowych metod produkcyjnych, finansowych lub marketingowych. Innowacja różni się od wynalazczości (ang. *invention*). Wynalazczość odnosi się do odkrywania metod i rzeczy nowych; innowacja zaś, do ich zastosowania, tj. do znajdowania nowych zastosowań dla metod i rzeczy już znanych.” (A. Błaszczyński, J. Stygares, J. Stygares, *Słownik pojęć ekonomicznych*, Wyd. Szkoła Zarządzania Uniwersytetu Jagiellońskiego. Towarzystwo Handlowe „Atlant”. Kraków 1995, s. 165).

A więc pierwszy rezultat inwencji twórczej, taki jak pomysł czy wynalazek, to jeszcze nie innowacja!

⁹ Por. J.A. Schumpeter, *Business Cycles*, McGraw-Hill, New York 1939; J.A. Schumpeter, *Teorie rozwoju gospodarczego*, PWN, Warszawa 1960; P.F. Drucker, *Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, PWE, Warszawa 1992.

można wyodrębnić dwa różne źródła pomysłów prowadzących do tych zmian (imitacja, innowacja).

Wynika z powyższego, iż terminy *innowacje*, *imitacje* mogą być i są w praktyce wykorzystywane zarówno w odniesieniu do obiektów wirtualnych (pomysł, teoria, projekt, program), jak i do obiektów realnych, nowych produktów, narzędzi lub/i organizacji. Tymczasem może to właśnie prowadzić do nieuprawnionego (nielogicznego) rozciągania pojęcia innowacji na zmiany pozagospodarcze, które często noszą inne nazwy. Na przykład, immanentną cechą naukowości jest oryginalna myśl, nie nazywana jednak innowacją myślową.

W każdym razie, w świetle klasycznej teorii postępu technicznego pomysł, projekt, proponowana zmiana może być nazwana innowacją nie wcześniej niż na poziomie komercyjnym. Sam pomysł, to za mało. Innowacja musi stać się towarem, a więc musi znaleźć nabywców. Chyba że realnie istnieje uregulowany rynek pomysłów?! Ale nawet wówczas należy jednoznacznie oddzielać niehandlową część proponowanej zmiany od jej postaci oferowanej na rynku. Stąd też potrzeba rozwijania i doskonalenia metod weryfikacji formalnej wszelkich myśli, modeli i teorii. Stąd też potrzeba wiedzy ogólnej.

Sprawności systemu, a w tym jego efektywności, nie można oczywiście traktować w kategoriach absolutu. Sprawność zawsze bowiem pozostaje pojęciem, w czasie i przestrzeni względnym, lokalnym i chwilowym. Jest to związane z rozproszeniem, zróżnicowaniem oraz immanentną sprzecznością struktury społecznych celów. Tworzenie sprawnego systemu funkcjonowania (*organizacji*) możliwe jest więc jedynie teoretycznie, w układzie modelowym, w odniesieniu do jednoznacznie określonej, wybranej funkcji celu.

Natomiast w warunkach naturalnej, społecznej wielości celów, każdy system funkcjonowania jest tylko częściowo sprawny. Tak rozumianą niesprawność systemu społecznego ekonomistów i znawcy polityki gospodarczej wiążą zwykle z ograniczonością funkcji państwa w gospodarce.¹⁰

3. Weryfikacja realna na przykładzie relacji – innowacje a postęp efektywności

Trzecim warunkiem efektywności systemów naukowych jest sprawność działalności wdrożeniowej, czyli tworzenia *adekwatnych* do rzeczywistości teorii oraz ich praktyczne wykorzystywanie. Badania wdrożeniowe stanowią więc esencję weryfikacji realnej. Również na tym etapie, którego funkcją jest, zgodnie z przyjętym schematem, praktyczne wykorzystanie modeli *lokalnych*, potrzebne jest przygotowanie metodyczne (znajomość zasad wdrażania teorii) oraz odpowiednie środowisko instytucjonalne. Specyfika działań

¹⁰ Por. J. E. Stiglitz, *Ekonomia sektora publicznego*, PWN, Warszawa 2004, s. 10-12.

na tym etapie polega na tym, że podmiot gospodarczy realnie wdrażający wcześniej stworzoną teorię ekonomiczną musi dodatkowo opanować zasady teorii organizacji.

Doświadczenia gospodarki polskiej z lat 2000-2014 przypominają jednak, że realna gospodarka często nie posiada odpowiednich zasobów ogólnej, organizacyjnej i wdrożeniowej. Najlepszym przykładem jest, wspomniana już, współczesna interpretacja teorii postępu technicznego oraz próby ukonkrecynienia sektora B&R i podniesienia innowacyjności gospodarki.

Innowacje i innowacyjność to rezultat działania mechanizmu gospodarczego oraz relacji rynkowych powstających w gospodarce technicznie rozwiniętej, czyli takiej, która w zasadzie wykorzystuje techniki najnowocześniejsze.¹¹

Względnie wysoki poziom techniczny gospodarki jest, jak należy sądzić, kluczowym elementem jej innowacyjności. Uczestnik życia gospodarczego mający *na podorędziu* istniejące, bardziej zaawansowane techniki z *importu*, nie zawsze sięga po nie z czystej fascynacji nowoczesnością. Zwykle decyduje o tym potencjalnie wysoka opłacalność takich inwestycji modernizacyjnych, ich efektywność i rentowność. Problem wyboru techniki, w układzie rozrachunkowym, jest więc kwestią relacji cen i kosztów.

Uogólniając, wysokiej dynamice modernizacyjnej sprzyjają, przede wszystkim, niskie ceny kapitału oraz (sic!) wysokie ceny pracy.

Znane są, w każdym razie, dwa źródła postępu technicznego, własne oryginalne pomysły prowadzące ewentualnie do opracowania nowych metod działania (*innowacje*), lub naśladownictwo czyli imitacje. W tym drugim wariancie działania niezbędna jest jednak wysoka sprawność systemowa oraz nadzwyczajna intensywność pracy (wysiłku indywidualnego pracowników).

Także w pierwszym wariancie mechanizmu postępu technicznego, kiedy źródłem zmian są własne oryginalne pomysły oraz innowacje samego wytwórcy, mechanizmem rządzą relacje cen i kosztów. Tym bardziej, że proces przygotowania innowacyjnych zmian technicznych, wydłuża się w czasie i podnosi poziom ryzyka inwestycyjnego. Nie każdy tak zwany dobry pomysł prowadzi ostatecznie do innowacyjnych zmian w sferze techniki (technologii, organizacji).

Jak wynika z powyższego, problemem jest nie tylko niski wyjściowy poziom techniczny gospodarki polskiej, wysokie bezrobocie, brak kultury pracy czy niekonsekwentna polityka gospodarcza. Kto wie, czy nie ważniejszym do rozwiązania problemem jest słabość sektora B&R wyrastająca wprost z braku spójnej polityki rozwojowej. Spektakularnym przykładem upadku, kluczowego dla przyszłości kraju sektora B&R jest upadek idei Uniwersytetu, obniżanie się jakości nadań naukowych, a nade wszystko upadek języka

¹¹ Termin *technika* czyli sposób (działania) dotyczy oczywiście nie tylko metod stosowanych w sferze technologii, ale również w organizacji działalności gospodarczej. Innymi słowy: na technikę składa się technologia oraz organizacja.

naukowego¹². Jeśli większość decydentów i urzędników nadzorujących ten sektor nie odróżnia innowacji technicznej od imitacji, to zbudowanie strategii rozwoju gospodarczego jest niemożliwe.

Należy pamiętać, że otwarta od 20 lat gospodarka polska nie osiągnęła jeszcze etapu intensywnego rozwoju sektora B&R, radykalnego zwiększania wydatków „na działalność badawczo-rozwojową”¹³ czy też intensyfikowania więzi między sektorem przedsiębiorstw a instytucjami naukowymi. Nie jest ona nie tylko niezależnym biegunem wzrostu gospodarki światowej, ale nie jest również obszarem samowystarczalnym w zakresie postępu technicznego. Przeciwnie biorąc, gospodarka polska znajduje się na etapie transferu techniki z zagranicy, czyli na etapie imitacyjnego postępu efektywności. Ciągłe taniej jest więc, zarówno z punktu widzenia bieżących relacji efektywnościowych jak i z punktu widzenia stopy wzrostu gospodarczego usprawniać gospodarkę przez imitację.

Innowacyjność pozostaje oczywiście częścią procesu postępu efektywności i najważniejszą składową stabilności rozwojowej na wyższych etapach wzrostu.

„Dlatego rola państwa w promocji innowacyjności powinna polegać przede wszystkim na zapewnieniu jak najlepszego klimatu do działania i rozwoju tym, którzy są pomysłowi i przedsiębiorczy...”¹⁴, a nie na poszukiwaniu nieistniejących innowacji. Suwerenem rynku, także rynku innowacji, jest przecież nabywca i jego potrzeby. System musi więc zadbać, z jednej strony o poziom intelektualny konsumentów, z drugiej, o utrzymywanie umiarkowanego ryzyka inwestycyjnego producentów.

4. Weryfikacja koncepcji strategicznych na przykładzie zależności między postępow technicznym a rozwojem gospodarczym

Wyzwania metodologiczne pojawiające się w systemie ekonomicznym na czwartym etapie naukowych kreacji są nie mniejsze niż na etapach poprzednich. Chodzi o to, że poza problemami analizowanymi w ramach trzech pierwszych funkcji szczegółowych, jak konstruować i wdrażać potrzebne a równocześnie rozsądne teorie, pozostaje problem badań interdyscyplinarnych. A mają one odmienny charakter.

¹² Upadek ten na pewno dotyczy naukowego języka ekonomicznego.

¹³ Z zastrzeżeniem, iż poziom wydatków rządowych powinien jednak pozwalać na utrzymywanie odpowiedniego potencjału naukowo-badawczego kraju z uwagi na przyszłe potrzeby rozwojowe. Prosta ekstrapolacja trendów rozwojowych pokazuje, że w latach 2025-2030 gospodarka polska osiągnie dolną granicę poziomu technicznego krajów rozwiniętych, co w wyniku zmian relacji cen, wymusi wzrost zapotrzebowania na działalność naukowo-badawczą, kreatywność oraz innowacyjność. Utrzymywanie potencjału naukowo-badawczego ma więc charakter strategiczny.

¹⁴ J. Gmurczyk, *Sięgnąć po najśłodsze owoce*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2014, nr 1/2, s. 17.

Odmienności dotyczą zarówno metod kreacji, jak i metod weryfikacji takich projektów a główną ich przyczyną jest specyficzny na tym etapie problem wielokryterowości wdrażanych projektów i programów rozwojowych.

Tworzenie konstrukcji z natury rzeczy interdyscyplinarnych i wielofunkcyjnych, wymusza brak policzalnych kryteriów wyboru. Kryteriów możliwych do wykorzystania w procesie programowania strategicznego.

W procesie budowy makroekonomicznych modeli strategicznych wykorzystywane są więc miękkie instrumenty metodyczne (założenia, kryteria, przesłanki, zasady, argumenty) programowania i weryfikacji teorii. Programowanie oparte na informacjach pośrednich, analizie porównawczej, analogii oraz egemplifikacji daje z natury rzeczy wyniki niejednoznaczne i nieporównywalne. Model opracowany w taki sposób może być oczywiście spójny formalnie oraz atrakcyjny intelektualnie. Mniejszą sprawność osiągają procesy programowania oraz prognozowaniem tendencji rozwojowych.

Jak i które koncepcje wdrażać (*weryfikować*) na poziomie decyzji strategicznych? Ekonomiczne, politologiczne, socjologiczne, środowiskowe, jeśli wiadomo, że są one sprzeczne?

Najprawdopodobniej, naczelnym, wyjściowym kryterium powinien być wybór o charakterze aksjologicznym. Czyli powinien to być wybór systemu wartości a nie tylko wybór racjonalny. Jeśli na przykład kryterium sprawności może zakłócić społeczny spokój, to jednoznacznie trzeba wybrać ów spokój. W każdym razie, wielość kryteriów nie sprzyja ani jednoznaczności ani jakości wyborów.

„John Rawls, największy autorytet liberalizmu amerykańskiego, za główny problem współczesnego liberalizmu uznał nie wolność rynku, lecz kwestię sprawiedliwości. Za jej kryterium uważał ‘maksymalizację społecznego minimum’, czyli tolerowanie nierówności społecznych tylko wtedy, gdy ich istnienie podnosi poziom gwarantowanego minimum socjalnego.”¹⁵ Wybór kryterium wyboru również jest oczywiście pochodną ogólnej sprawności układu instytucjonalnego.

W programowaniu działań strategicznych kluczowe znaczenie nadaje się często procesowi postępu technicznego. Przyjmuje się więc, że poza bieżącą sprawnością istotna jest także długookresowa analiza dynamiki gospodarczej. Mimo, iż wychodzi ona poza horyzont rynkowy. Najprawdopodobniej tylko analiza długookresowa umożliwia jednoczesne badanie ciągłości procesów rozwojowych. Odległe stany i tendencje mają przecież silne związki międzyokresowe. Stąd kryterium postępu technicznego ma z natury rzeczy charakter strategiczny.

¹⁵ A. Walicki, *Dzieje antykomunistycznej obsesji*, „Dziennik” 2006, nr 47, dod. *Europa*, s. 6. Badania dotyczące wpływu zagrożeń społecznych na rozwój gospodarczy rozwijają się oczywiście również w Polsce, por. na przykład: Z. Sadowski, *Rozwój gospodarczy i bieda*, „Ekonomista” 2014, nr 2.

Należy przy okazji podkreślić, że interdyscyplinarna analiza procesów długookresowych wymaga podejścia wielofunkcyjnego oraz wysokich umiejętności rozpoznawania i definiowania kluczowych dla przyszłości trendów gospodarczych i politycznych. Tym bardziej, że społeczeństwa i rynki zmieniają się coraz szybciej¹⁶. Nie może też dziwić rosnące, wśród analityków, zainteresowanie procesem postępu technicznego.

Odnotowuje się więc wszelkie przemiany i zdarzenia świadczące o postępie w gospodarce, analizuje się procesy i usprawnienia prowadzące do wzrostu efektywności oraz dynamikę i zakres postępu. Nie zawsze jednak analizuje się sam proces postępu efektywności pod kątem jego ogólnej, ponadrynkowej sprawności. Pomija się tym samym społeczne i kulturowe źródła oraz długofalowe koszty postępu. Co paradoksalne, nie często w ostatnich latach analizuje się efektywność jako jedną z głównych zmiennych gospodarczych. Wszakże postępowanie gospodarcze (i jakkolwiek inny postęp) bez wzrostu efektywności nie istnieje.

Wydaje się, że podstawowe pytania dotyczące mechanizmu postępu efektywności są następujące: dlaczego ma miejsce wzrost efektywności, czy wzrost efektywności jest tendencją trwałą, jakimi motywami kieruje się przedsiębiorca ponoszący ogromne ryzyko inwestycji w przedsięwzięcia proefektywnościowe?

Odpowiedź na pierwsze pytanie dotyczące mechanizmu postępu technicznego ma zazwyczaj charakter tradycyjny. Postęp jest, jak się wydaje, rezultatem mechanizmu konkurencji, zarówno w sensie pozytywnym, jak i negatywnym. Przedsiębiorca musi ponosić ryzyko inwestycji proefektywnościowych jeśli chce zachować przewagę konkurencyjną. Jeśli jego działania będą mniej sprawne niż konkurentów, nie tylko przestanie się rozwijać, ale najprawdopodobniej poniesie straty. Jednocześnie najlepszym zabezpieczeniem przed konkurencją jest poprawa efektywności a związane z tym ryzyko inwestycyjne należy podejmować.

¹⁶ Zwiększa się zróżnicowanie rynku, szczególnie w zakresie informacji i informatyki. Tym samym pogłębia się problem nadmiernego wyboru.

Narasta problem nieciągłości procesu gospodarczego. Jedynym względnie trwałym (zapewniającym ciągłość) elementem procesu gospodarczego pozostaje kapitał, a ściślej biorąc kapitał finansowy. W odniesieniu do kapitału ludzkiego takim trwałym elementem jest adaptacyjność. Rosną koszty adaptacji systemowej i dostosowań kapitału ludzkiego.

Innowacje produktowe (kreowanie samego rynku) dominują nad innowacjami procesowymi, co wymaga olbrzymiej koncentracji kapitału i produkcji. Czy kreacja potrzeb i samego rynku jest społecznie użyteczna? Czy jest to tylko prymitywny kreacjonizm, funkcja *lokalnych* interesów?

Postępuje serwicyzacja gospodarki. Oznacza to zarówno zmianę struktury produkcji, jak i zmianę struktury rynku. Handluje się usługami. Zmienia się struktura rynku pracy i wymogi w zakresie kwalifikacji. Proces koncentracji i deglomeracji również dotyczy usług. Problemem jest na przykład monopolizacja rynku wiedzy.

Mimo wzrostu siły ekonomicznej państwa oraz rozwoju wiedzy, stabilność procesu gospodarczego nie zwiększa się.

Ponadto dochodzą typowe, nieregularne zagrożenia rynkowe, przemiany w strukturze popytu, produkcji, kapitału i organizacji. Wszystkie one wymagają dostosowań mentalnych oraz intelektualnych.

W badaniach dotyczących efektywności gospodarowania nieodmiennie podkreśla się więc potrzebę pełnego wykorzystywania tradycyjnej koncepcji postępu efektywności, z pojęciem postępu technicznego na czele. Efektywność jest policzalną relacją efektów i nakładów, co oznacza, że formalne jej stosowanie wymaga jedynie sprawnej *infrastruktury* statystyczno-gospodarczej. Natomiast realne jej stosowanie w programowaniu rozwoju gospodarczego pozostaje kwestią metodologiczną i wymaga spójnych, kompleksowych koncepcji teoretycznych.

Powracające cyklicznie w naukach ekonomicznych problemy metodologiczne oraz logiczno-językowe mają co najmniej trzy źródła: 1) w ostatnich dziesięcioleciach, pomimo gasnącej dynamiki rozwojowej, nastąpiły głębokie zmiany struktury gospodarki jako całości oraz poszczególnych jej części składowych, 2) nastąpiła radykalna zmian preferencji i potrzeb społecznych korygująca kryteria wyboru ekonomicznego i kierunki rozwoju gospodarczego, 3) w związku z nasileniem się gospodarczych działań kreacyjnych oraz rozwojem analizy długookresowej (strategicznej) i programowania postępu gospodarczego, poszerzył się obszar potencjalnych zastosowań teorii efektywności. Wzmacniało to postulaty rekonstrukcji tradycyjnej teorii efektywności.

W szczególności podkreśla się znaczenie serwicyzacji gospodarki. Chodzi o to, że pociąga ona za sobą nie tylko dematerializację produkcji ale i kapitału¹⁷. Zmiany dotyczą również struktury przedsiębiorstwa i jego struktur - produkcyjnej, technicznej, organizacyjnej i kapitałowej. Maleje znaczenie kapitału trwałego, zwykle materialnego. Zmianie ulega strategia przedsiębiorstwa i rachunek kosztów. Pojawienie się sieci firm nie oznacza zaniku kooperacji, tylko zmianę struktury i sposobów kooperacji.

¹⁷ Niektóre teorie przeczą pozytywnemu wpływowi ekspansji usług na długookresowe tempo wzrostu gospodarczego. Na przykład teoria Williama Baumola głosi wręcz negatywny wpływ tej ekspansji na wzrost przeciętnej wydajności pracy, a w rezultacie na wzrost gospodarczy. Podobne poglądy wyrażał jeszcze w latach 60. William G. Bowen. (Patrz, B. Blackstone, *Pracochłonne usługi mogą ograniczać tempo rozwoju gospodarczego*, „Dziennik” z 17 sierpnia 2007 r., dodatek „The Wall Street Journal. Polska. Dziennik Finansowy”, s. 09). „Wzrost wydajności w pracochłonnych branżach usługowych jest wolniejszy niż w przemyśle i w sektorze nowych technologii. W gospodarkach o dużym udziale usług może to wpływać na obniżenie tempa rozwoju.” (ibid.). Wydaje się, że teoria W. Baumola i W.G. Bowena wyrastała z ówczesnych relacji cen i kosztów, a więc była w większym stopniu adekwatna do rzeczywistości gospodarki industrialnej niż współczesnej gospodarki silnie zserwicyzowanej. Przemożny rozwój usług byłby wszakże niemożliwy bez konkurencyjnego wzrostu ich rentowności, niezależnie od tego, czy na ten wzrost rentowności „pracował” głównie wzrost popytu i cen jednostkowych oferowanych usług czy wzrost produktywności i spadek kosztów.

Summa summarum, analiza postępu technicznego w przekroju działowym musi współcześnie dotyczyć, działalności usługowej a w mniejszym zakresie przemysłowej. Dotyczy to również budzących powszechne zainteresowanie zagadnień innowacyjności gospodarki.

Sam termin *postęp*, jako ogólna kategoria językowa wykorzystywana w różnych obszarach życia zbiorowego i nauk społecznych, może być rozumiany rozmaicie, w zależności od przyjętego *lokalnego* kryterium (*postępowości*). Wybór kryterium postępu jest w każdym obszarze nauk społecznych odmienny i oczywiście związany z charakterem prowadzonych badań. Tym bardziej, że sprawniejsze sposoby działania pożądane są w każdej sferze praktycznej działalności ludzi, nie tylko w gospodarce.

Jednak w gospodarce kryterium efektywności jest kryterium naczelnym, konstruującym całą metodologię badań rzeczywistości (gospodarczej). Przyjęcie więc określonego, na przykład poza ekonomicznego (poza efektywnościowego) kryterium postępu, oznacza wyjście poza paradygmat nauk ekonomicznych, i w konsekwencji uniemożliwia jego wykorzystanie w procesie tworzenia teorii ekonomicznych. W każdym razie, niezależnie od przedmiotu i charakteru badań społecznych oraz rodzaju programu badawczego kryterium to powinno być jednoznacznie określone.

W układzie strategicznym, wartością analizowanej funkcji jest *rozwój* a nie *wzrost* gospodarczy, ponieważ ten ostatni, jako kategoria policzalna staje się bezużyteczna w analizie długookresowej. Przyczyny są dwie:

1. Ta sama ilość kapitału (określonego dobra kapitałowego) jest rozmaicie wyceniana przez rynek w różnych momentach czasu.
2. Mechanizm rynkowy nie obejmuje relacji długookresowych oraz wartości niekwantyfikowalnych i niekomercyjnych.

W konsekwencji, programy i projekty strategiczne muszą uwzględniać w strukturze zadań (*funkcji*) różnorakie wartości pozaekonomiczne: ideowe, polityczne, socjalne, kulturowe. Wartościom tym przydaje się określone wagi oraz wyznacza się ich strategiczne poziomy. Wielokryteriowość oznacza *de facto* interdyscyplinarność, czyli wyprowadzenie projektowania strategicznego poza system nauk ekonomicznych. Na marginesie, nie ma w tym postępowaniu niczego złego.

Ważną, chociaż nie zawsze pozytywną, rolę w procesie odgrywa sprawność systemu politycznego, współcześnie zwykle demokratycznego¹⁸. Często okazuje się jednak, że skądinąd sprawny system demokratyczny kładzie się na gospodarce długim cieniem decyzji nieskutecznych, niespójnych i doraźnych. Ponieważ współczesne mechanizmy rozwojowe charakteryzujące się

¹⁸ Patrz, na przykład, D. Piątek, K. Szarzec, M. Pilc, *Wolność gospodarcza i demokracja a wzrost gospodarczy krajów transformujących się*, „*Ekonomista*” 2014, nr 3.

wysokim stopniem integracji międzynarodowej (osławiona *globalizacja!*) wzmacniają oraz dynamizują powyższe zagrożenia, równowaga długookresowa gospodarki narodowej i regionalnej możliwa jest tylko w warunkach działania silnego centrum strategicznego.

Problemem rozwiniętej gospodarki współczesnej jest, jak się wydaje, spadek, średnio biorąc, skłonności do ponoszenia tego ryzyka. Najprawdopodobniej jest to związane z osiągniętym poziomem zamożności, strukturą demograficzną społeczeństwa osiągającego względnie wysokie dochody oraz obniżeniem się stopy niezależnego postępu technicznego.

Podsumowanie

- A. Pierwszym stopniem tworzenia teorii ekonomicznych jest wstępna koncepcja, oryginalna, nowatorska myśl. Niezbędnym warunkiem realizacji takiego zadania pozostaje oczywiście przygotowanie zawodowe kreatora (solidna wiedza ogólnoeconomiczna) oraz jego wrażliwość metodologiczna. Bardzo ważne jest także sprzyjające procesowi kreacji otoczenie instytucjonalne.
- B. Oryginalny pomysł, projekt, proponowana zmiana mogą być nazywane innowacjami nie wcześniej niż na poziomie komercyjnym. Innowację produktową czy procesową sankcjonuje więc nabywca.
- C. Drugim stopniem sprawności systemów naukowych jest ich weryfikacja formalna. Polega ona na symulacji modelowej wykreowanych wcześniej systemów abstrakcyjnych. Również na tym etapie badań potrzebna jest wiedza oraz odpowiednie otoczenie instytucjonalne.
- D. Trzecim stopniem tworzenia teorii jest jej weryfikacja realna polegająca na praktycznym wykorzystaniu opracowanych wcześniej modeli lokalnych. Specyfika działań na tym etapie polega na tym, że podmiot wdrażający stworzoną wcześniej teorię musi dodatkowo opanować zasady organizacji działalności gospodarczej. Ponadto, przedsiębiorstwo oraz otoczenie instytucjonalne muszą być zainteresowane aktem wdrażania teorii.
- E. Szczególne wymagania metodologiczne pojawiają się na czwartym poziomie tworzenia teorii, który polega na opracowywaniu oraz wdrażaniu programów strategicznych. Pojawia się tu bowiem problem wielokryterialności programowanych działań.

LITERATURA:

- IX Kongresu Ekonomistów Polskich (Warszawa, listopad 2013).
- Blackstone B., *Pracochłonne usługi mogą ograniczać tempo rozwoju gospodarczego*, „Dziennik” z 17 sierpnia 2007r., dodatek „The Wall Street Journal. Polska. Dziennik Finansowy”.
- Błaszczński A., Stygares J., Stygares J., *Słownik pojęć ekonomicznych*, Wyd., Szkoła Zarządzania Uniwersytetu Jagiellońskiego. Towarzystwo Handlowe „Atlant”. Kraków 1995.

- Drucker P.F., *Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, PWE, Warszawa 1992.
- Ekonomia dla przyszłości. Odkrywać naturę i przyczyny zjawisk gospodarczych. IX Kongresu Ekonomistów Polskich, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2013.
- Gmurczyk J., *Sięgnąć po najsłodsze owoce*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2014, nr 1/2.
- Klein P. A., *Economics Confronts the Economy*, Edward Elgar 2006, Cheltenham, UK - Northampton, MA, USA.
- Namyślak B., *Sektor kreatywny w gospodarce*, „Gospodarka Narodowa” 2014, nr 2 (270).
- Piątek D., Szarzec K., Pilc M., *Wolność gospodarcza i demokracja a wzrost gospodarczy krajów transformujących się*, „Ekonomista” 2014, nr 3.
- Schumpeter J.A., *Business Cycles*, McGraw-Hill, New York 1939.
- Schumpeter J.A., *Teorie rozwoju gospodarczego*, PWN Warszawa 1960.
- Stiglitz J. E., *Ekonomia sektora publicznego*, PWN, Warszawa 2004.
- Walicki A., *Dzieje antykomunistycznej obsesji*, „Dziennik” 2006, nr 47, dod. „Europa”.

Streszczenie

Podjęto problem postępującej, w latach 2005-2014, deprecjacji sektora B&R w Polsce, polegającej na spadku intensywności oraz jakości badań naukowych, wartości ich wdrożeń oraz jakości dydaktyki i upowszechniania wiedzy. Skutkiem utrzymywania się tych tendencji może być, w układzie strategicznym, spadek stopy postępu technicznego oraz trwałe obniżenie się dynamiki gospodarczej.

W związku z powyższym sformułowano i poddano weryfikacji hipotezę, że do objaśnienia oraz rozwiązania podjętego problemu konieczny jest rozwój i doskonalenie metodologii badań naukowych. W dziedzinie nauk ekonomicznych powinno ono polegać na konsekwentnym oddzielaniu warstwy teoretycznej (modelowej) badań ekonomicznych od ich warstwy analityczno-empirycznej. W badaniach nad efektywnością gospodarowania oznacza to konieczność rozróżniania wirtualnej kategorii postępu technicznego oraz realnej kategorii postępu gospodarczego. Bowiem pierwsza z nich jest konstrukcją aprioryczną, elementem idealnego świata myśli, druga - wynikiem doświadczenia, rezultatem analizy *ex post*. Zamienne ich traktowanie prowadzi nieodwołalnie do błędów rzeczowych na poziomie analizy empirycznej oraz niespójności teorii.

Summary

THEORY AND THE ECONOMIC REALITY

The problem of increasing depreciation of the R&D sector in Poland during the period of 2005-2014 has been discussed. The depreciation in question is a result of a decline in the intensity and quality of scientific research as well as in the inefficiency of teaching methods and the system of promoting knowledge. As a result, we can observe some weakening of ties between *theory and practice*. In a strategic order, an unintentional result of these trends may give rise to a decline in the rate of technological advancement and a lasting decrease in economic dynamics.

In consideration of the above, a hypothesis has been formulated and verified that elucidating and solving the above-mentioned problem requires a development of methodology of scientific research. In the area of economic sciences it should depend on consistent separation of the theoretical (*model*) aspect of economic research from its analytical and empirical aspect. In research on the effectiveness of business this means that we need to distinguish between virtual category of technological advancement and

real category of economic progress. Treating these two categories interchangeably will definitely lead to both an inconsistency of theory and methodological errors on the level of an empirical analysis.

MAPOWANIE JAKO METODA KREOWANIA INNOWACJI ORGANIZACYJNEJ

Wprowadzenie

Większość modeli procesu innowacyjnego uwzględnia głównie innowacje produktowe i procesowe, nie obejmując innowacji organizacyjnych. Jednakże na przestrzeni ostatniej dekady, a właściwie poczynając od roku 2005, gdy ukazała się trzecia edycja *Podręcznika Oslo*¹, zaczęto dostrzegać możliwości tkwiące w działaniach organizacyjnych (a także w marketingu), wprowadzając do badań dwa nowe rodzaje innowacji. Znalazło to odzwierciedlenie w ósmej edycji *Community Innovation Survey* (CIS) prezentującej wyniki badań przeprowadzonych w roku 2008².

Większość opracowań podąża za myślą wypracowaną przez Eurostat i OECD, gdzie innowacją „*jest wdrożenie nowego lub istotnie ulepszanego produktu (wyrobu lub usługi) lub procesu, nowej metody organizacyjnej lub nowej metody marketingowej w praktyce gospodarczej, organizacji miejsca pracy lub stosunków z otoczeniem*”³, wpisując się tym samym w szerszy nurt tego pojęcia. Innowacje organizacyjne obejmują szereg działań dotyczących organizacji firmy – organizacji procesów lub sposobów organizacji sprzedaży, dystrybucji, magazynowania, współpracy z innymi firmami itp. W świetle Ustawy o niektórych formach wspierania działalności innowacyjnej⁴ Innowacyjność organizacyjna polega na rozwijaniu i promowaniu nowych pomysłów i rozwiązań ułatwiających szybkie i elastyczne reagowanie na sygnały i wyzwania rynku, jest to także czynnik poprawiający wewnętrzne funkcjonowanie organizacji oraz współdziałanie z podmiotami ze środowiska zewnętrznego.

* Politechnika Białostocka.

¹ *Oslo Manual*, OECD/Eurostat, Paryż 2005.

² *Non-R&D innovations, SMS introducing marketing or organizational innovations*, Za: *European Innovation Scoreboard 2008. Comparative analysis of innovation performance*, PRO INNO Europe paper No 10, European Commission, January 2009, dokument elektroniczny dostępny na stronie: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Innovation_statistics, wielokrotnie daty wejścia w latach 2011-2012.

³ *Oslo Manual*, OECD/Eurostat, Paryż 2005.

⁴ Artykuł 2 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o niektórych formach wspierania działalności innowacyjnej (Dz.U.05.179.1484).

Innowacja organizacyjna obejmuje takie zmiany jak⁵:

- wdrażanie zaawansowanych technik zarządzania,
- wprowadzanie istotnie zmienionych struktur organizacyjnych,
- wdrażanie nowych lub istotnie zmienionych strategii działania organizacji.

Wszystkie one mogą mieć charakter kreatywny, adaptacyjny, radykalny, stopniowy, ciągły lub nieciągły⁶.

Innowacyjność organizacyjna może być badana w oparciu o system wskaźników innowacyjności zaproponowany przez Podręcznik Oslo (wydanie trzecie)⁷, a także na wytycznych klasyfikacjach zalecanych przez ONZ w Systemie Rachunków Narodowych⁸, na badaniach w zakresie innowacji koordynowanych przez Instytut Statystyczny UNESCO (UIS)⁹, Podręczniku Frascati opracowanym przez OECD¹⁰ oraz na European Innovation Scoreboard 2007¹¹. W oparciu o powyższe dokumenty i doświadczenia z badań innowacji, przeprowadzonych w krajach rozwijających się, gdzie za priorytet uznano pomiar zdolności innowacyjnych, przyjęto, że należy silniej zaakcentować między innymi zasoby ludzkie. To przecież głównie do nich odnoszą się zmiany organizacyjne w przedsiębiorstwie. Wybór ten jest uzasadniony, gdyż znaczna część działalności innowacyjnej opiera się nie tyle na badaniach i rozwoju, co na wysokich klasyfikacjach kadry, i na strukturze organizacyjnej sprzyjającej procesom uczenia się i wykorzystywania wiedzy¹².

1. Charakterystyka zastosowanej metodologii

Jakościowe wskaźniki działalności innowacyjnej zalecane przez Podręcznik Manual, to¹³ gromadzenie danych jakościowych dotyczących innowacji

⁵ Porównaj: www.oecd.org/dataoecd.

⁶ G. M. Grossman, E. Helpman, *Innovation and Growth in the Global Economy*, MIT, Cambridge, 1991.

⁷ *Oslo Manual*, OECD/Wspólnoty Europejskie/Eurostat, 2005.

⁸ System of National Accounts (SNA) - System rachunków narodowych stanowi spójny, statystyczny zapis najważniejszych procesów gospodarczych zachodzących w gospodarce w danym okresie, zazwyczaj w ciągu roku. Powszechnie na świecie stosuje się metodologię rachunków narodowych SNA (System of National Accounts) opracowaną wspólnie przez ONZ, Bank Światowy i Eurostat. W krajach Unii Europejskiej stosuje się nieco bardziej zaawansowaną metodologicznie wersję systemu rachunków narodowych ESA, dostępną na www.stat.gov.pl; *Słownik Ekonomiczny*, www.nbportal.pl.

⁹ www.uis.unesco.org.

¹⁰ Podręcznik stanowi główne źródło powszechnie przyjętej, międzynarodowej metodologii standardowych badań statystycznych w zakresie działalności badawczo-rozwojowej (na rynku istnieje seria podręczników Frascati, pierwszy z nich został wydany w 1962 roku w formie materiałów pokonferencyjnych wieńczących konferencję, która odbyła się we Włoszech w miejscowości Frascati); *Frascati Manual*, OECD, 1993; *Podręcznik Frascati*, OECD-KBN, Warszawa 1999; *Podręcznik Frascati*, OECD, 2002.

¹¹ www.proinno-europe.eu.

¹² *Oslo Manual*, OECD/Wspólnoty Europejskie/Eurostat, s. 26.

¹³ *Ibidem*, s. 102.

poprzez zadawanie pytań o podejmowane w firmie rodzaje działalności ukierunkowanych na innowację¹⁴.

Budowa „drzewka logicznego” może być bardzo pomocna w analizie możliwości wprowadzenia innowacji i może być ono wykorzystane w przedsiębiorstwach przy poszukiwaniu nowych, innowacyjnych rozwiązań organizacyjnych. Sam pomysł budowy ciągów logicznych konstrukcji pytań nie jest nowy. Za jego twórcę można uważać Leonarda Da Vinci¹⁵, który często posługiwał się tak zwanym „mapowaniem”, czyli budowanie map luźnych skojarzeń na dany temat, z których wyłaniał główny problem na podstawie najczęściej powtarzających się skojarzeń.

Metoda budowy ciągów logicznych została rozbudowana i na jej bazie powstała metoda *value stream map ping* (mapowanie strumienia wartości)¹⁶. Technika polega na opisywaniu w sposób graficzny przepływu wartości w procesach organizacyjnych przedsiębiorstwa. Głównie z perspektywy klienta. Celem zastosowania mapowania strumienia wartości jest takie połączenie w przedsiębiorstwie wszystkich podejmowanych działań i realizowanych procesów, aby zobrazować i zrozumieć, w jaki sposób przez firmę przepływa strumień wartości. Dzięki temu organizacja potrafi zidentyfikować miejsca występowania marnotrawstwa i po wykonanej analizie zaprojektować sposób na ich zredukowanie, ograniczenie lub całkowitą eliminację. Celem nie jest samo „mapowanie procesu”, ale wdrożenie „przepływu dodającego wartość”, aby przygotować organizację do wdrożenia programu działań naprawczych lub też wprowadzenia innowacyjnych rozwiązań organizacyjnych.

Do badań i wdrażania innowacji organizacyjnych można wykorzystać różne metody, przy czym metoda mapowania może okazać się bardzo przydatna ze względu na jej elastyczność

2. Innowacje organizacyjne

Organizacja oznacza „uporządkowanie” i określenie to pochodzi z języka greckiego¹⁷. Organizacja to funkcjonowanie według pewnych reguł i zasad, gdzie ludzie współpracują ze sobą, by osiągnąć określony cel¹⁸. Innowacyjność organizacyjna nierozdzielnie wiąże się z zarządzaniem.

Znaczenie innowacji technologicznych dla rozwoju gospodarczego sprawiło, że wagę innych rodzajów innowacji zaczęto dostrzegać dużo później.

¹⁴ *Oslo Manual*, OECD/Wspólnoty Europejskie/Eurostat, s. 102.

¹⁵ M. J. Gelb, *Mysleć jak Leonardo da Vinci*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań, 2002, s. 192-196.

¹⁶ Porównaj: <http://lean-management.pl/vsm-mapowanie-strumienia-wartosci.html> data wejścia 13.06.2014.

¹⁷ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Organizacja>.

¹⁸ Porównaj określenie „organization” w: *Dictionary of Business Terms*, red. J. P. Friedman, Barrons, New York 2007, s. 468.

Innowacje nie-technologiczne¹⁹ definiowane są jako wszelka działalność innowacyjna przedsiębiorstw, która jest związana z opracowaniem i wprowadzaniem na rynek nowych lub istotnie zmienionych wyrobów i usług lub wdrażaniem nowych lub istotnie zmienionych procesów.

Innowacje organizacyjne mogą odnieść się do jakiegokolwiek metody w biznesowych praktykach firmy, organizacji miejsca pracy albo zewnętrznych relacjach tak długo jak to jest pierwsze zastosowanie metody przez daną firmę. W Regionalnym Systemie Wspierania Innowacji²⁰ można znaleźć przykłady innowacji organizacyjnych. Przykłady tego typu innowacji przedstawia również Klub Innowacyjnych Przedsiębiorstw działający przy Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości²¹.

W obszarze odnoszącym się do praktyk biznesowych można wymienić następujące formy innowacji:

- zakładanie nowej bazy danych najlepszych praktyk, lekcji i innej wiedzy, aby była ona łatwiej dostępna dla innych osób,
- pierwsze wprowadzenie zintegrowanego systemu kontroli działalności firmy (produkcja, finanse, strategia, marketing),
- pierwsze wprowadzenie systemów zarządzania do podstawowej produkcji albo operacji dostawy, takich jak zarządzanie łańcuchem dostaw, reinginiering biznesu, oszczędna produkcja (*lean manufacturing*), systemy zarządzania jakością,
- pierwsze wprowadzenie programów szkoleniowych w celu utworzenia skutecznego i funkcjonalnego zespołu, który integruje pracowników różnych działów i obszarów odpowiedzialności,
- kaizen jako metoda innowacji organizacyjnych w usługach.

W odniesieniu do organizacji miejsca pracy można wymienić:

- pierwsze wprowadzenie decentralizacji odpowiedzialności pracy dla pracowników firmy, takiej jak przekazanie większej kontroli i odpowiedzialności pracownikom działu produkcji, dystrybucji lub sprzedaży,
- pierwsze ustanowienie formalnych albo nieformalnych zespołów pracy w celu ulepszenia dostępu i dzielenia się wiedzą pracowników z różnych działów, takich jak marketing, badania i produkcja.

¹⁹ Porównaj: J. Baruk, *Zarządzanie wiedzą i innowacjami*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 110-111.

²⁰ Informacje ze strony Regionalnego Systemu Wspierania Innowacji, dostępne na stronie: http://www.rswi-olsztyn.pl/index.php?pokaz=188&186=186&id_menu=186, data wejścia 29.04.2014.

²¹ *Innowacje w sektorze usług*, PARP Klub Innowacyjnych Przedsiębiorstw, Warszawa 2011, dokument elektroniczny dostępny na stronie: http://www.pi.gov.pl/PARPFiles/file/INNOWA_CYJNA_FIRMA/KIP/Publikacje/Zeszyt_Innowacje_w_sektorze_uslug.pdf.

Innowacje organizacyjne dotyczyć mogą także relacji zewnętrznych, a mianowicie:

- pierwszego wprowadzenia standardów kontroli jakości dla dostawców i podwykonawców,
- pierwszego użycia outsourcingu badań lub produkcji,
- pierwszej współpracy z uniwersytetami albo innymi organizacjami badawczymi.

W badaniach przeprowadzonych przez autorkę w roku 2008 wprowadzenie innowacji organizacyjnych (w latach 2006-2008) zadeklarowało 29% spośród badanych 215 przedsiębiorstw turystycznych²², co pokazuje jak istotną rolę mogą odgrywać w rozwoju przedsiębiorstw.

3. Kreowanie innowacji organizacyjnej z wykorzystaniem metody mapowania

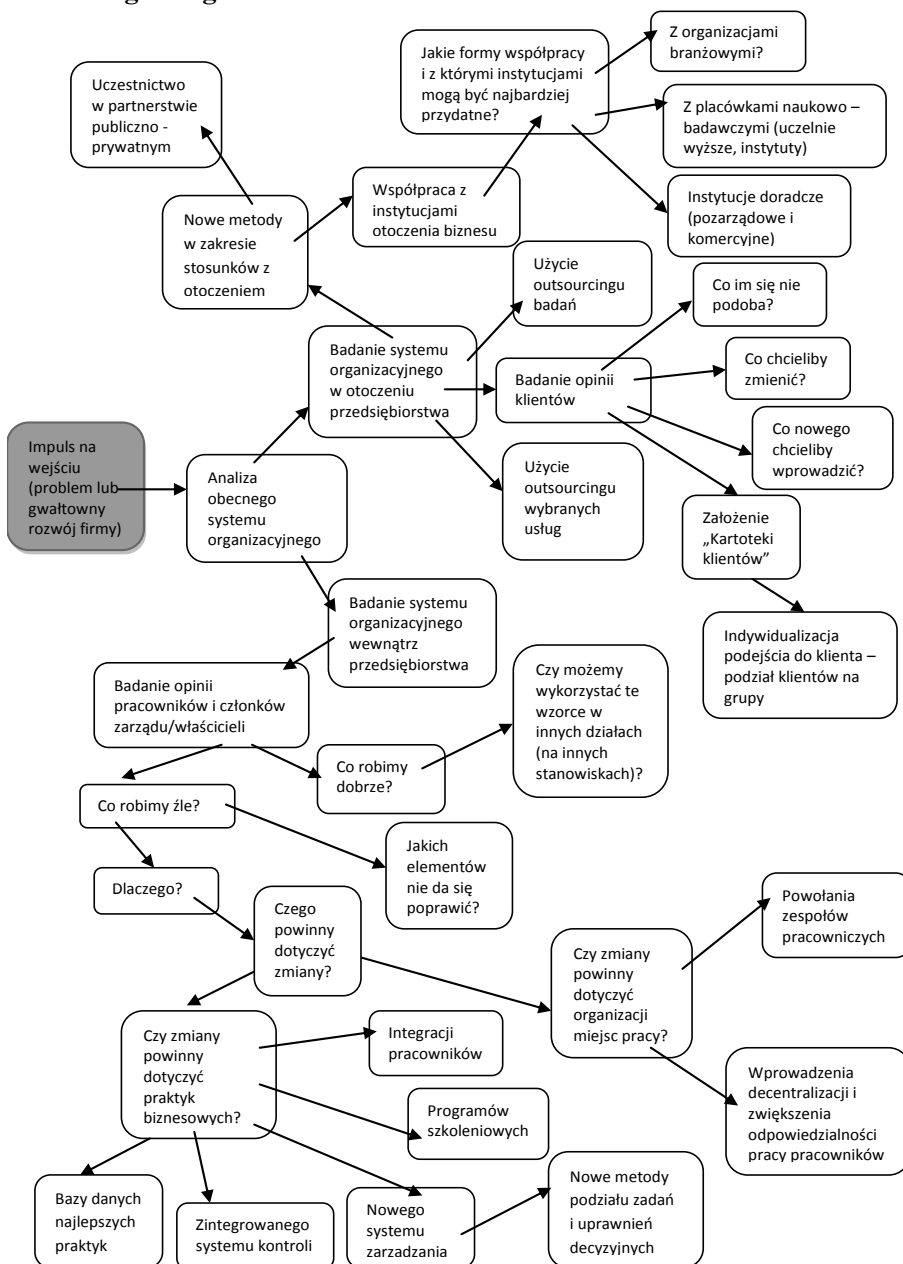
Etap kreowania, jako kluczowy w procesie innowacyjnym, wymaga pogłębionych rozważań, stąd próba rozpisania tego etapu na poszczególne kroki (początkowe), co może ułatwić poszukiwania rozwiązań w przypadku konkretnych przedsiębiorstw usługowych.

Zmienne stymulujące innowacyjność organizacyjną wydają się znajdować głównie po stronie rynku, i to on wymusza lub stymuluje znaczące zmiany. Na poczesnym miejscu może się tu znajdować gwałtowny rozwój ilościowy sprzedawanych usług lub gwałtowny spadek rentowności przedsiębiorstwa. Oba czynniki mogą wynikać z rosnącej konkurencji lub spadku zainteresowania klientów daną usługą (na przykład w wyniku pojawienia się na rynku usług substytucyjnych). W związku z tym, że możliwości zmian organizacyjnych może być wiele i mogą one dotyczyć zarówno samego przedsiębiorstwa, jak i jego otoczenia, stąd też przedstawiony model myślowy jest stosunkowo rozbudowany i może podlegać dalszej ewolucji.

Pierwszym impulsem do poszukiwania innowacji organizacyjnej jest problem lub niespodziewany sukces przedsiębiorstwa. Zmiany organizacyjne wydają się konieczne w tym drugim przypadku, gdy następuje gwałtowny rozwój ilościowy. Pociąga to za sobą konieczność podjęcia decyzji, mających wpływ na dalszy rozwój firmy, dlatego ich trafność jest ważna już na etapie projektowania zmian. Dlatego wskazane wydaje się przeprowadzenie analizy obecnego systemu organizacyjnego poprzez zbadanie tego systemu, zarówno wewnątrz przedsiębiorstwa, jak i w jego otoczeniu. Przy badaniu otoczenia przedsiębiorstwa można brać pod uwagę zlecenie tych badań specjalistycznej

²² E. Szymańska, *Innowacyjność przedsiębiorstw turystycznych w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2009.

Rys. 1. Model kreowania innowacji organizacyjnej w formie „drzewka logicznego”

Źródło: opracowanie własne na podstawie: E. Szymańska, *Procesy innowacyjne przedsiębiorstw świadczących usługi w zakresie organizacji imprez turystycznych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2013, s. 182.

instytucji lub rozpatrzyć możliwość powierzenia do realizacji firmie zewnętrznej wybranych usług (*outsourcing*). Kluczowym obszarem badawczym powinna być opinia klientów. Sprzyja temu założenie „kartotek klientów”, w których znalazłaby się historia wszystkich zakupionych przez klienta w danej firmie usług oraz charakterystyka klienta. Indywidualizacja podejścia do klienta i podział klientów na grupy zgodnie z wykorzystywanymi przez nich usługami lub preferencjami, przyczyni się do lepszego zaspokojenia ich potrzeb i podniesienia satysfakcji z oferowanych przez firmę usług. Przy opracowywaniu innowacji organizacyjnej można też brać pod uwagę nawiązanie nowych stosunków z otoczeniem, a szczególnie współpracę z organizacjami, na przykład innymi przedsiębiorstwami, organizacjami otoczenia biznesu lub jednostkami samorządowymi²³. Nawiązanie stosunków bilateralnych z tym ostatnimi podmiotami może przyjąć formę partnerstwa publiczno-prywatnego²⁴.

W trakcie zmiany systemu wewnątrz przedsiębiorstwa należy dokładnie przeanalizować opinie pracowników i członków zarządu i zastanowić się wspólnie, co jest robione źle, co dobrze i czego powinny dotyczyć zmiany. W tym przypadku mogą one dotyczyć organizacji miejsca pracy lub praktyk biznesowych. Zmiany dotyczące praktyk biznesowych w przedsiębiorstwach usługowych mogą obejmować:

- zakładanie nowej bazy danych najlepszych praktyk i innej wiedzy, by była ona bardziej dostępna wszystkim pracownikom przedsiębiorstwa,
- wprowadzenie zintegrowanego systemu kontroli działalności firmy w zakresie obsługi klientów, finansów, strategii, marketingu,
- wprowadzenie systemów zarządzania do podstawowych usług, na przykład zarządzanie łańcuchem dostaw, system zarządzania jakością,
- wprowadzenie programów szkoleniowych, w celu utworzenia skutecznego i funkcjonalnego zespołu, który integruje pracowników różnych działów i obszarów odpowiedzialności.

W zakresie organizacji miejsca pracy zmiany mogą dotyczyć:

- decentralizacji struktury zarządzania przedsiębiorstwem związane z przekazaniem większej kontroli i odpowiedzialności pracownikom,
- ustanowienie formalnych albo nieformalnych zespołów pracy w celu ulepszenia dostępu i dzielenia się wiedzą pracowników z różnych działów, takich jak marketing, pracownicy kuchni, obsługa kelnerska, obsługa pięter, pracownicy recepcji.

²³ Sugestie co do poszukiwania nowych form współpracy oraz zawierania umów partnerskich o charakterze publiczno-prywatnym zawarte są w dokumentach GUS, porównaj: *PNT-02 Sprawozdanie o innowacjach w przemyśle za lata 2009-2011*, dokument elektroniczny dostępny na: www.form.stat.gov.pl/formularze/2012/passive/PNT-02.pdf.

²⁴ Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 roku o partnerstwie publiczno-prywatnym Dz.U. z 2009 roku, Nr 19, poz. 100.

Zewnętrzne relacje mogą także podlegać celowym przemianom organizacyjnym, przede wszystkim związanym z:

- wprowadzeniem standardów kontroli jakości dla dostawców świadczeń,
- outsourcingiem badań,
- współpracą z instytucjami otoczenia biznesu, takimi jak placówki naukowo-badawcze, organizacje branżowe, firmy doradcze czy inne organizacje pozarządowe wspierające rozwój przedsiębiorczości.

Podsumowanie

Innowacyjność organizacyjna stanowi ważny czynnik promujący firmę i kształtujący jej wizerunek na zewnątrz. Wprowadzanie istotnie zmienionych struktur organizacyjnych, wdrażanie zaawansowanych technik zarządzania oraz nowych, lub istotnie zmienionych strategii działania przedsiębiorstwa, w istotny sposób przyczynia się do podniesienia jego konkurencyjności. Z kolei propozycja „drzewka logicznego” jest swoistym punktem odniesienia w trakcie realizacji badań i konstruowaniu modeli innowacyjności przedsiębiorstw.

Zaprezentowany tutaj model może być bardzo pomocny przy kreowaniu innowacji organizacyjnych w przedsiębiorstwie i jest propozycją, punktem wyjścia do dalszej rozbudowy. Przy czym należy zaznaczyć, że im więcej pytań postawi się przed rozpoczęciem wdrażania innowacji, jeszcze na etapie tworzenia, tym większa szansa na jej efektywne wdrożenie przy mniejszych kosztach. Zawsze jednak to rynek weryfikuje nowe pomysły oraz dokonuje modyfikacji w zakresie form sprzedaży, toteż prawdziwa ocena innowacji nastąpi po pierwszym zderzeniu z rzeczywistością.

Należy podkreślić, że dotychczas powstało niewiele prac dotyczących wprowadzania innowacji organizacyjnych w przedsiębiorstwach. Przedstawione powyżej opracowanie ma charakter teoretyczny. Wydaje się jednak, że zaproponowaną przez autorkę metodę mapowania można zarekomendować celem weryfikacji w praktyce gospodarczej.

BIBLIOGRAFIA:

- Baruk J., *Zarządzanie wiedzą i innowacjami*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006.
Dictionary of Business Terms, red. J. P. Friedman, Barrons, New York 2007.
Frascati Manual, OECD, 1993.
Gelb M.J., *Myśleć jak Leonardo da Vinci*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań, 2002, s. 192-196.
Grossman G.M., Helpman E., *Innovation and Growth in the Global Economy*, MIT, Cambridge, 1991.
<http://lean-management.pl/vsm-mapowanie-strumienia-wartosci.html>
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Organizacja>
http://www.rswi-olsztyn.pl/index.php?pokaz=188&186=186&id_menu=186

- Innowacje w sektorze usług*, PARP Klub Innowacyjnych Przedsiębiorstw, Warszawa 2011, http://www.pi.gov.pl/PARPFiles/file/INNOWACYJNA_FIRMA/KIP/Publikacje/Zeszyt_I_innowacje_w_sektorze_uslug.pdf
- Non-R&D innovations, SMS introducing marketing or organizational innovations*, Za: *European Innovation Scoreboard 2008. Comparative analysis of innovation performance*, PRO INNO Europe paper No 10, European Commission, January 2009, dokument elektroniczny dostępny na stronie: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Innovation_statistics
- Oslo Manual*, OECD/Eurostat, Paryż 2005
- PNT-02 Sprawozdanie o innowacjach w przemyśle za lata 2009-2011*, dokument elektroniczny dostępny na: www.form.stat.gov.pl/formularze/2012/passive/PNT-02.pdf.
- Podręcznik Frascati*, OECD, 2002.
- Podręcznik Frascati*, OECD-KBN, Warszawa 1999.
- Słownik Ekonomiczny*, www.nbportal.pl.
- Szymańska E., *Procesy innowacyjne przedsiębiorstw świadczących usługi w zakresie organizacji imprez turystycznych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2013.
- Szymańska E., *Innowacyjność przedsiębiorstw turystycznych w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2009.
- Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 roku o partnerstwie publiczno-prywatnym, Dz.U. z 2009 roku, Nr 19, poz. 100.
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o niektórych formach wspierania działalności innowacyjnej (Dz.U.05.179.1484).
- www.oecd.org/dataoecd
- www.proinno-europe.eu
- www.stat.gov.pl
- www.uis.unesco.org

Streszczenie

Innowacje organizacyjne obejmują szereg działań dotyczących organizacji procesów lub sposobów organizacji sprzedaży, dystrybucji, magazynowania, współpracy z innymi firmami itp. Celem artykułu jest próba konstrukcji modelu procesu innowacyjnego kreującego innowację organizacyjną z wykorzystaniem metody mapowania. Budowa „drzewka logicznego” może być bardzo pomocna w analizie możliwości wprowadzenia innowacji i być wykorzystana przez przedsiębiorców przy poszukiwaniu nowych, innowacyjnych rozwiązań organizacyjnych. Pierwszym impulsem do poszukiwania innowacji organizacyjnej jest problem lub niespodziewany sukces przedsiębiorstwa. Zmiany organizacyjne wydają się konieczne w tym drugim przypadku, gdy następuje gwałtowny rozwój ilościowy. Pociąga to za sobą konieczność podjęcia decyzji, które mają wpływ na dalszy rozwój firmy, dlatego ich trafność jest bardzo ważna już na etapie projektowania zmian. Konstrukcja „drzewka logicznego” wprawdzie nie gwarantuje wykreowania innowacji organizacyjnej jednakże może w znaczącym stopniu przyczynić się do usprawnienia procesu innowacyjnego.

Summary

MAPPING AS A METHOD OF CREATING ORGANIZATIONAL INNOVATION
Organizational innovations include a range of activities relating to the organization of processes or manners of organizing the sale, distribution, storage, collaboration with other companies, etc. The purpose of this article is an attempt to design a model of the

innovation process, to build organizational innovation using the method of mapping. Construction of "logical tree" can be very helpful in analyzing the possibility of introducing innovation. It can be used by entrepreneurs to find new, innovative organizational solutions. The first impulse is a problem or unexpected success of the company. Organizational changes may be required in the latter case, when a rapid quantitative growth. This implies the need to take decisions that have an impact on the further development of the company. Their accuracy is very important at the design stage of change. The construction of "logical tree", while not guaranteed creating organizational innovation, however, can significantly contribute to the improvement of the innovation process.

PRAKTYKA ISLAMSKIEGO SYSTEMU BANKOWEGO W MALEZJI

Wstęp

Bankowość komercyjna (tradycyjna) istnieje od bardzo dawna i ma ogromny wpływ na rozwój gospodarki światowej. Banki te pełnią rolę pośrednika finansowego, zajmują się udzielaniem pożyczek i kredytów, kreowaniem pieniądza i alokacją środków finansowych. Wszystkie te działalności oparte są na stopach procentowych.

Islamska bankowość oparta jest na etycznych prospołecznych zasadach zgodnie z prawem islamskim. Najważniejszą cechą odróżniającą bankowość islamską od banków tradycyjnych jest brak oprocentowania - riba. Pierwszym eksperymentem bankowości islamskiej przeprowadzonym w latach 60. XX wieku był bank Mit Ghamr w Egipcie. W latach 90. rozwój bankowości islamskiej zaczął rozszerzać działalność ze Wschodu na Zachód.

Malezja jest jednym z pierwszych krajów na świecie, które zauważyły potencjał i możliwości drzemące w islamskiej bankowości. Prawdziwy początek islamskiej bankowości w Malezji przypada na rok 1983, chociaż idea bankowości bezodsetkowej pojawiła się w Malezji już wcześniej, jako bezprocentowy fundusz pielgrzymkowy. Malezja obecnie jest drugim światowym centrum islamskiej bankowości; wprowadziła system podwójnej bankowości. Islamskie banki skonstruowały wiele produktów finansowych, opartych na islamskich zasadach bankowości. Produkty bankowe są na bieżąco udoskonalane, tak aby mogły spełniać wymagania islamskich doktryn i zapewniać uzyskanie odpowiednich dochodów dla inwestorów. Celem artykułu jest przedstawienie praktyki islamskiego systemu bankowego w Malezji zgodnie z zasadami wynikającymi z prawa koranicznego. W artykule posłużono się indukcją jako metodą wnioskowania.

* Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku.

1. Ogólne zasady i rozwój bankowości islamskiej

Islam jest jedną z trzech głównych religii monoteistycznych obok judaizmu i chrześcijaństwa. Pod koniec 2010 roku liczba wyznawców islamu przekroczyła 1,5 miliarda, co stanowi ok. 23% populacji na świecie¹. Słowo *Islam* pochodzi od arabskiego *Salema*, co oznacza spokój, czystość, uległość i posłuszeństwo. W sensie religijnym islam oznacza poddanie się woli Bożej i posłuszeństwo wobec Boga².

Islam opiera się na pięciu filarach - wyznaniu wiary, modlitwie, pielgrzymce do Mekki, poście oraz zakat - a więc jałmużnie (podatku) płaconej na rzecz sierot, wdów, osób niepełnosprawnych. Jest on religią holistyczną, a jego zasady odnoszą się nie tylko do życia człowieka, ale także prawa i gospodarki³.

Całokształt prawa islamskiego określany jest terminem *szariat*, co w dosłownym tłumaczeniu oznacza „droga wiodąca do źródła”, lub „ścieżka, którą należy podążać”⁴. Kluczowym tekstem, na którym opiera się szariat jest Koran, czyli objawienie proroka Mahometa pochodzące od Boga. Koran jest historycznie i ideologicznie podstawowym wyrazem prawa islamskiego⁵.

Drugim ważnym źródłem prawa, oprócz Koranu, jest sunna. W dosłownym tłumaczeniu „sunna” oznacza „ubitą drogę”, co jest interpretowane jako powszechnie przyjęty i pożądaný sposób postępowania, a w myśli islamskiej, odnosi się do wszystkich aktów, praktyk i powiedzeń proroka. Sunna przekazywana jest w hadisach, czyli opowieściach z życia proroka zebranych i spisanych po jego śmierci przez jego towarzyszy oraz naocznych świadków⁶.

Tylko sunna natury prawnej ma zastosowanie jako źródło szariatu, ostatecznie jednak priorytetowe znaczenie ma Koran. Prawnicy powinni szukać wytycznych w sunnie tylko wtedy, gdy klarownych dyrektyw nie można odnaleźć w Koranie. Oprócz Koranu i sunny, które tworzą pierwotne źródła prawa islamskiego, można wymienić źródła dodatkowe, do których zalicza się szkoły prawa, klasyczne prawodawstwo oraz fatwy, czyli opinię uczonego mufti⁷.

¹ *Islamic Finance*, Financial Market Series, The City UK, Marzec 2012, s. 2.

² A.M. Venardos, *Islamic Banking and Finance in South- East Asia*, World Scientific Publishing Co. Singapore 2006, s. 10.

³ T. Nieborak, *Bankowość islamska - przyszłość światowych finansów*, [w:] *Bankowość a kryzys na rynkach finansowych*, red. A. Janc, Zeszyt Naukowy nr 140, UE w Poznaniu, Poznań 2010, s. 383.

⁴ H.M. Ramadan, *Understanding Islamic Law. From Classical to Contemporary*, Altamira Press, Oxford 2006, s. 4.

⁵ N.J. Coulson, *A History of Islamic Law*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2011, s. 55.

⁶ Y. Al-Qaradawi, *Approaching the Sunnah: Comprehension and Controversy*, The International Institute of Islamic Thought, London 2007, s. 41.

⁷ A.M. Venardos, *Islamic Banking...*, op. cit., s. 28.

Islam ogranicza swobodę prowadzenia działalności gospodarczej i transakcji finansowych na podstawie różnych zakazów i norm etycznych. Oprócz głównych zakazów, prawo islamskie wymienia szereg innych norm i ograniczeń w celu uniknięcia nierównych zysków i niesprawiedliwości. Jako że zgodność z szariatem stanowi podstawę istnienia islamskiego systemu finansowego, jednym z elementarnych celów islamskich instytucji finansowych jest taka działalność, aby system mógł rozwijać się w sposób zrównoważony i gwarantujący sprawiedliwość w odniesieniu do inwestorów, przedsiębiorców oraz instytucji⁸.

Finanse islamskie regulowane są przez dwie główne zasady: uczciwości umów i sprawiedliwości społecznej oraz dopuszczalności. Wymienione w Koranie zasady równości, uczciwości, sprawiedliwości i dobrobytu społecznego stanowią, między innymi, podstawę funkcjonowania każdej ludzkiej społeczności. Transakcje wynikające z umów, chociaż regulowane przede wszystkim zasadą dopuszczalności i uznające wolność jednostki do swobodnego zawierania umów, powinny opierać się na zasadzie uczciwości między stronami i sprawiedliwości społecznej.

Jeśli chodzi o zasadę dopuszczalności, Koran daje znaczną swobodę w prawie każdym aspekcie życia, w tym w sprawach gospodarczych, co oznacza, że własnością można dowolnie obracać. Na ogół przyjmuje się, że we wszystkich sprawach innych, niż wiara, działa zasada dopuszczalności, chyba że tekst źródeł podstawowych stanowi inaczej. Zasada dopuszczalności nie jest jednak zawieszona w próżni, lecz związana jest z pojęciem człowieka jako powiernika lub szafarza bogactwa Bożego na ziemi. Dopuszczalność zatem ograniczana jest przez reguły wyrażone w Koranie, które wskazują zakres, w jakim umawiające się strony dysponują swobodą w podejmowaniu decyzji, dotyczących warunków i przebiegu transakcji. Nowatorskie transakcje są dopuszczalne wtedy, gdy w tekście źródła pierwotnego nie istnieje taki zakaz odnoszący się do ich wykonywania. Nawet jeśli taki zakaz istnieje, to może on być uchylony, jeżeli związana z nimi korzyść przewyższa ewentualną szkodę⁹.

Co do zasady, prawo islamskie nie uznaje transakcji, które zawierają w sobie czynnik niezgodny z prawem. W tym celu szariat wskazał kilka elementów, których należy unikać w handlu i transakcjach biznesowych. Najbardziej strategicznymi z punktu widzenia prawidłowości i ważności umów są zakazy:

⁸ M. Ayub, *Understanding Islamic Finance. Theory Practice*, Wiley Sons Ltd., Singapore 2013, s. 633.

⁹ M.H. Balala, *Islamic Finance and Law: Theory and Practice in a Globalized Word*, IB Taurus, New York 2011, s. 23. i nast.

pobierania odsetek (riba), nadmiernego ryzyka/spekulacji (gharar) i hazardu (maisir)¹⁰.

Słowo „riba”, które oznacza zabroniony zysk (korzyść), zostało zdefiniowane w Koranie przez zestawienie z zyskiem ze sprzedaży. Wyjaśnia, że wszystkie dochody i zarobki, pensje, wynagrodzenia i zyski, lichwa i odsetki¹¹, czynsz i wynajem itp. mogą być klasyfikowane jako:

- zysk z handlu i biznesu, wraz z odpowiedzialnością, co jest dozwolone, lub
- zwrot gotówki w niezmienionej lub przekształconej formie bez ponoszenia odpowiedzialności w zakresie wykorzystania środków pieniężnych lub kapitału - co jest zabronione.

Zgodnie z tym kryterium, riba obejmuje wszystkie zyski z pożyczek i długów oraz każdą kwotę ponad wartość pożyczki lub wierzytelności, a także wszystkie formy „odsetek” od kredytów komercyjnych lub osobistych¹².

Wiele wersów Koranu odnosi się do zakazu pobierania odsetek¹³. Jako przykład można podać surę 3 wers 130: „O wy, którzy wierzycie! Nie zdzierajcie lichwy podwojonej. I bójcie się Boga! Być może, wy będziecie szczęśliwi!”, surę 4 wers 161: „I ponieważ brali lichwę, chociaż było im zakazane; i ponieważ niesłusznie zjadali majątek ludzi - My przygotowaliśmy dla tych, którzy są niewierni, karę bolesną”, czy surę 30 wers 39: „A to, co dajecie na lichwę, by powiększyło się kosztem majątku innych ludzi, nie powiększy się u Boga. Lecz to, co dajecie jako jałmużnę, poszukując oblicza Boga - oni otrzymają to w dwójnasób”.

Wiele tradycji Mahometa również odnosi się do różnych aspektów riba, między innymi: „Złoto za złoto, srebro za srebro, pszenica za pszenicę, jęczmień za jęczmień, daktyl za daktyl, sól za sól, podobne za podobne, z ręki do ręki. Ten, kto daje lub zabiera więcej, ponosi ribę, dający i odbierający są równi”¹⁴.

¹⁰ Polski termin „lichwa” oznacza „pożyczanie pieniędzy na bardzo wysoki procent i osiągnięcie z tego tytułu bardzo wysokich korzyści: także ten procent i odsetki od pożyczonej sumy”. Etymologicznie trudno jest określić korzenie słowa „lichwa”. Niektórzy badacze uważają, że termin ten pochodzi od słowa „lichy”, „lichy” (zły, kiepski). Według innych natomiast, „lichwa” pochodzi od gotyckiego „leihwan” (pożyczka). Por. A. Pikulska-Sobaszekiewicz, *Lichwa w państwie i prawie Republikańskiego Rzymu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1999, s. 7.

¹¹ Gospodarka rynkowa traktuje odsetki jako swojego rodzaju wynagrodzenie za korzystanie z kapitału wierzyciela lub rzeczy określonej co do gatunku. Wysokość odsetek uzależniona jest od wartości oraz czasu korzystania z kapitału. Odsetki są świadczeniem okresowym i ubocznym, co oznacza, że do ich naliczania niezbędne jest świadczenie główne - bez niego nie ma podstaw do pobierania odsetek. W niektórych sytuacjach odsetki pełnią funkcję odszkodowania oraz walo-rызacyjną. Por. M.A. Bonca, *Islamskie instrumenty finansowe*, Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2012.

¹² N. Schoon, *Islamic Banking and Finance*, Spiramus, London 2009, s. 20.

¹³ B. Kettel, *Introduction to Islamic Finance and Banking*, Wiley Finance, Chichester 2011, s. 38.

¹⁴ B. Kettel, *Introduction...*, op. cit., s. 38.

Warto zauważyć, że islam nie jest jedyną religią zakazującą pobierania odsetek. Instytucja odsetek jest potępiana przez nauki wszystkich religii objawionych i z czysto religijnego punktu widzenia, nigdy nie istniały różne poglądy na temat jej zakazu. Podobnie, żadna z religii objawionych nie akceptuje odsetek jako kosztów wykorzystania kapitału, jak to jest powszechnie rozumiane w ekonomii konwencjonalnej¹⁵.

Większość starożytnych filozofów i myślicieli, tak greckich jak i rzymskich, zabraniała pobierania odsetek, podobnie jak Stary i Nowy Testament czy Tora¹⁶. Wyjaśnieniem dlaczego religie, w tym islam, zakazują pobierania odsetek jest to, że wywiera katastrofalny wpływ na społeczności ludzkie poprzez wzmocnienie tendencji gromadzenia majątku przez niewielką liczbę podmiotów¹⁷. Prowadzi to do coraz większego udziału kapitału związanego z ryzykiem w stosunku do kapitału wolnego od ryzyka, co skutkuje bankructwem, bezrobociem i ogromnymi nierównościami dochodów i bogactwa, które ostatecznie mogą prowadzić do konfliktów społecznych i chaosu gospodarczego¹⁸.

Drugą ważną zasadą jest zakaz gharar, który odnosi się do niepewności lub zagrożenia spowodowanego brakiem jasności co do przedmiotu lub ceny transakcji umowy lub wymiany. Gharar ma mniejsze znaczenie niż riba. Podczas gdy pobieranie nawet niewielkiej kwoty odsetek automatycznie sprawia, że transakcja staje się niezgodna z szariatem, pewien stopień gharar, w sensie istnienia niepewności, jest dopuszczalny w islamskiej strukturze biznesu i finansów, ponieważ ryzyko jest warunkiem osiągnięcia zysku i nie można go całkowicie uniknąć. Problemem jest natomiast rozmiar ryzyka i niepewności, który kwalifikowałby przedsięwzięcie jako nieważne. W związku z tym, uczeni wyróżniają Gharar-e-Kathir (ryzyko konieczne) i Gharar Qalil (ryzyko nadmierne), przy czym to drugie oznacza zbyt dużą niepewność, a więc transakcja będzie niedozwolona¹⁹.

Gharar stwierdza się, gdy odpowiedzialność którejkolwiek ze stron umowy jest niepewna lub przypadkowa, dostawa jednej z pozycji wymiany jest poza kontrolą którejkolwiek ze stron lub wypłacalność którejś strony nie jest pewna. W terminologii prawniczej gharar jest to sprzedaż rzeczy, która nie jest dostępna od ręki, lub transakcja, której konsekwencje nie są znane lub sprzedaż z udziałem elementu ryzyka, istnienie którego nie jest do końca pewne²⁰.

¹⁵ Lichwa, O Islamie, <https://sites.google.com/site/oislamie/artykly/idealny-musulmanin/lichwa>, data dostępu 20.01.2013.

¹⁶ A. Thomsd, *Interest in Islamic Economies*, Routledge, New York 2006, s. 13-14.

¹⁷ Y. Abdul-Rahman, *The Art of Islamic Banking and Finance*, Wiley and Sons Inc., New Jersey 2010, s. 15.

¹⁸ M. Ayub, *Understanding Islamic...*, op. cit., s. 53.

¹⁹ A.U.F. Ahmad, *Theory and Practice of Modern Islamic Finance*, Brown Walker Press, Boca Raton 2010, s. 98.

²⁰ B. Kettel, *Islamic Finance in a Nutshell: A Guide for Non-Specialist*, Wiley and Sons Ltd., Chichester 2010, s. 206.

Przykładami gharar są: niewiedza odnośnie gatunku lub ilości przedmiotów, ceny, brak wyspecyfikowania przedmiotu transakcji, sprzedaż wierzytelności jest zabroniona ponieważ spłata długu w przyszłości nie jest pewna, niewiedza odnośnie momentu zapłaty w sprzedaży odroczonej, zawieranie umów na nieistniejące przedmioty lub takie, których nie można dostarczyć, podawanie więcej niż jednej ceny lub opcji w umowie itp., ponieważ taka niepewność może prowadzić do nieuzasadnionej korzyści jednej ze stron kosztem drugiej; gharar czasami oznacza również oszustwo²¹.

Trzecim, ważnym ograniczeniem bankowości islamskiej jest zakaz maisir i gimar. Pojęcia maisir i gimar mają w języku arabskim bardzo podobne znaczenie. Maisir odnosi się do łatwo dostępnych dóbr lub przejścia majątku przez przypadek²². Gimar oznacza gry losowe, gdzie jedna osoba odnosi zysk kosztem innych, czyli wykorzystuje swoje pieniądze lub część majątku do ryzykownej gry, która może przynieść wysoki zysk, ale również stratę. W tym sensie, gimar może być traktowany jako forma gharar, ponieważ wynik takiej gry nigdy nie jest znany. Oba wyrażenia można zastąpić pojęciem hazardu²³.

W bankowości islamskiej powinny obowiązywać zasady, do których zaliczamy: konieczność istnienia pełnej świadomości w zakresie warunków zawieranej umowy; jasność - czyli znajomość konsekwencji jej zawarcia; zdolność do realizacji zobowiązań, a więc przykładowo niemożność zbycia towaru, którego się nie posiada; oraz zobowiązanie strony - czyli chęć uczciwego wykonania przez nią umowy²⁴.

Dzięki stosowaniu tych zasad oraz przepisom religijnym realizuje się cechy bankowości islamskiej poprzez²⁵:

- udział banku w zysku (stratach) zamiast procentu,
- położenie nacisku na zyskowość projektu, a nie na zdolność kredytową,
- silniejsze powiązanie między sektorem finansowym a realnym,
- stosowanie zasad moralnych, jak chociażby niemożności finansowania przedsięwzięć związanych z produkcją alkoholu, wieprzowiny, prowadzenia kasyn itp.

Należy jednak pamiętać, że chociaż banki islamskie działają na zasadach zgodnych z Koranem, nie są instytucjami religijnymi, ale finansowymi, nastawionymi na zysk.

²¹ A.U.F. Ahmad, *Theory and Practice...*, op. cit., s. 99.

²² B. Kettel, *Frequently Asked Questions in Islamic Finance*, Wiley and Sons Ltd., Chichester 2010, s. 114.

²³ F. Jamaldeen, *Islamic Finance for Dummies*, Wiley and Sons Inc., New Jersey 2012, s. 17.

²⁴ T. Nieborak, *Bankowość islamska...*, op. cit., s. 385.

²⁵ J. Karwowski, *Uwagi na temat bankowości islamskiej*, „Bank i Kredyt”, 2005, nr 9, s. 68.

Tabela 1.

**Aktywa banków islamskich w poszczególnych krajach świata
w latach 2007-2013 (w mld USD)**

Kraj	2007	2008	2009	2010	2012	2013
Iran	151,9	290,6	310,92	383,5	465,705	319,008
Arabia Saudyjska	68,5	127,1	136,01	147,8	233,135	264,345
Malezja	64,1	84,4	96,69	120,4	158,256	170,2
ZEА	34,9	83,0	84,18	92,5	98,701	113,102
Kuwejt	37,3	57,4	56,32	68,9	73,675	82,911
Bahrajn	25,6	44,2	42,71	56,2	54,525	59,807
Katar	9,1	25,3	32,4	50,0	52,417	59,047
Turcja	10,1	17,8	22,56	28,0	39,395	7,904
Wielka Brytania	10,4	19,4	18,95	19,0	-	-
Sudan	4,1	7,0	9,06	12,1	-	-
Bangladesz	4,3	7,5	9,17	11,4	16,139	18,676
Indonezja	2,2	3,2	6,84	10,0	19,734	19,169
Syria	-	3,8	5,53	8,7	-	-
Egipt	3,8	6,3	7,21	7,9	-	11,499
Szwajcaria	-	-	-	6,6	-	-
Jordan	2,6	4,5	4,8	5,7	-	7,052
Pakistan	15,9	5,1	6,2	5,6	-	9,605
Liban	14,3	-	-	-	-	-
Irak	-	3,8	-	-	-	-
Brunei	-	3,2	3,31	3,8	-	5,0
Inne kraje	2,6	6,5	9,46	9,8	-	-
Razem	462,7	800,1	862,32	1047,7	1181,68	1214,274

Źródło: opracowanie na podstawie Islamic Finance UK, reports March 2012, s. 3, May 2011, s. 2, January 2008, s. 2; ICD Thomson Reuters, Horizon Islamic Finance Development Report 2014.

Pierwszym znaczącym sukcesem bankowości islamskiej było utworzenie w 1963 roku w egipskiej wiosce Mit-Ghamr banku działającego zgodnie z zasadami islamu. Od tego momentu bankowość bezodsetkowa zaczęła się rozwijać bardzo dynamicznie, i z małego, religijnego eksperymentu w wiosce Mit-Ghamr przeistoczyła się w wielomiliardowy przemysł globalny. Już w 1977 Pakistan dostosował cały system bankowy do wymogów islamu. Islamizacji bankowej dokonano również w Iranie i Sudanie. Ponadto, wraz ze wzrostem zaangażowania międzynarodowych instytucji działających zgodnie z szariatem zaczęto stosować tzw. *Islamic Windows*. Szacuje się, że w przeciągu ostatniej dekady średnie tempo wzrostu aktywów banków islamskich wynosiło ok. 15% rocznie. Łączna wielkość aktywów w zgodnych z prawami szariatu islamskich instytucjach finansowych wynosiła w 2007 roku 500,4 mld USD (wzrost w tempie 29,7% r./r.), co oznacza, że bankowość islamska stanowiła w 2007 r. mniej niż 0,6 globalnego rynku finansowego. Według danych z 2009 r. łączne aktywa banków islamskich wynosiły 863 mld USD, z czego

744 mld USD przypadało na banki komercyjne, a 119 mld USD na banki inwestycyjne. Na koniec 2013 r. łączne aktywa banków islamskich wyniosły 1214,2 mld USD. Czołowe miejsce pod względem wielkości aktywów bankowych zajmują: Iran, Arabia Saudyjska i Malezja²⁶. Tabela 1 prezentuje aktywa banków islamskich w poszczególnych krajach w latach 2007-2013.

Według Revie, KFH Research Ltd struktura udziału globalnych aktywów banków islamskich na koniec 2013 r. wygląda następująco:

- Arabia Saudyjska - 18%
- Malezja - 9%
- Zjednoczone Emiraty Arabskie - 7%
- Turcja - 3%
- Bahrajn - 2%
- Kuwejt - 6%
- Katar - 4%
- Indonezja - 1%
- Iran – 42%
- Reszta świata – 8%

Według powyższego raportu wartość globalnych aktywów banków islamskich w 2013 roku szacowana była na 1097 mld USD. W 2014 r. eksperci Revie, KFH Research Ltd przewidują wartość globalnych aktywów banków islamskich na 1700 mld USD i 2 biliony USD w 2015 r. Obecnie banki islamskie występują w 80 krajach świata i obsługują 38 mln klientów.

2. Powstanie i funkcjonowanie bankowości islamskiej w Malezji

Malezja jest drugim światowym centrum muzułmańskiej bankowości. Prawdziwy początek²⁷ islamskiej bankowości w Malezji przypada na rok 1983, kiedy została uchwalona ustawa o Bankach Islamskich (Islamie Banking Act- IBA). Ustawa ta wprowadziła system podwójnej bankowości (dual-banking system) w Malezji. Oba systemy (muzułmański i konwencjonalny) są otwarte dla muzułmanów i niemuzułmanów. Ustawa ta, powołała do życia pierwszy islamski bank - Bank Islam Malaysia Berhad - pierwszy komercyjny bank islamski. Następstwem tej ustawy było również ustanowienie norm prawnych do działania tego typu banków i otrzymanie przez Bank Centralny Malezji (Bank Negara Malaysia) dodatkowych uprawnień do sprawowania

²⁶ M. Al-Kaber, *Techniki finansowe banków islamskich*, „Optimum” - Studia Ekonomiczne, 2013, nr 3, s. 178.

²⁷ Chociaż idea bankowości bezodsetkowej pojawiło się już wcześniej w Malezji jako bezprocentowy fundusz pielgrzymkowy (Tabung Haji) do Arabii Saudyjskiej. Fundusz Pielgrzymkowy powstawać zaczął w latach 60. XX wieku i funkcjonuje do dnia dzisiejszego.

nadzoru nad islamskimi bankami. Od tego czasu rząd malezyjski wprowadził wiele uregulowań prawnych i walczył przyczynił się do utworzenia wiodącego w świecie centrum finansowego zgodnego z zasadami szariatu. W roku 2013 wprowadzono ustawę o islamskich usługach finansowych, regulującą ich przejrzystość. Obecnie w Malezji funkcjonuje 26 banków komercyjnych, 16 banków islamskich, 5 zagranicznych banków islamskich, 15 banków inwestycyjnych. Co może świadczyć o tym, że bankowość islamska może konkurować z konwencjonalną. W zasadzie niemalże każdy bank konwencjonalny posiada oddzielny oddział islamic window. W 2008 roku udział islamskiego sektora bankowego w całym sektorze bankowym wynosi 15,4%, natomiast aktywa islamskiego sektora bankowego wynoszą około 62 mld USD. W 2012 roku aktywa islamskiego sektora bankowego wynosiły 120 mld USD, natomiast 2013 r. - 170,2 mld USD.

Banki islamskie w Malezji, podobnie jak inne banki tradycyjne, oferują zwykle trzy różne rachunki - głównie rachunki bieżące, oszczędnościowe i inwestycyjne.

Rachunek bieżący - podobnie jak ma to miejsce w konwencjonalnych bankach, nie przynosi zysków depozytariuszowi. Jest to więc głównie umowa przechowania pomiędzy depozytariuszem a bankiem, która umożliwia depozytariuszowi wyciągnięcie jego pieniędzy w dowolnym momencie, a zarazem bank może używać pieniędzy deponenta. Podobnie jak w bankach konwencjonalnych, książeczki czekowe są wydawane posiadaczom bieżących rachunków depozytowych. Banki islamskie oferują szeroką gamę usług płatniczych o charakterze rozrachunkowym, przekazy bankowe, weksle, czeki podróżne. Banki nie pobierają opłat za tego rodzaju usługi²⁸.

Rachunek oszczędnościowy - funkcjonuje także w oparciu o al-wadiah (w zależności od wielkości „gratyfikacji” i dostępności kapitału). Polega on na zdeponowaniu pieniędzy w banku islamskim z pełną gwarancją kapitału, ale bez możliwości partycypacji w zysku ani uzyskania z góry ustalonej bonifikaty pieniężnej. Jedyne akceptowane przez prawo szariatu świadczenie ze strony banku na rzecz klienta w przypadku al.-wadiah to możliwe gratyfikacje (hibah) o nieokreślonej wartości, świadczone w „pełnej dyskrekcji w dowód wdzięczności za okazane zaufanie”²⁹.

Rachunki inwestycyjne - są oparte na zasadzie mudaraba, a depozyty mają charakter wkładów terminowych, które nie mogą zostać podjęte przed upływem ustalonego terminu. Stosunek podziału zysku jest różny w zależności od banku i od czasu, a także od sytuacji podaży i popytu.

²⁸ A. Mubarak Saeed, *Islamski system bankowy*, „Przegląd Politologiczny”, 2001, nr 3, s. 49.

²⁹ A. Czerniak, *Symptomy kryzysu globalnego a etyka gospodarcza religii światowych. Analiza porównawcza bankowości islamskiej i bankowości klasycznej w kontekście kryzysu finansowego*, SGH, Warszawa 2010, s. 20.

Teoretycznie stopa zysku może być dodatnia lub ujemna, ale w praktyce zysk zawsze bywa dodatni i jego wysokość jest porównywalna do stopy zysku, którą oferują banki konwencjonalne za wkłady terminowe³⁰.

Według The World Islamic Banking Competitiveness Report 2012-2013 w roku 2007 wartość depozytów w bankowości Malezji wynosi 267 mld USD, natomiast w 2011 roku wynosi 411 mld USD.

Jeśli chodzi o rodzaje klientów w depozytach malezyjskiego systemu bankowego to podział jest dość wyrównany. Największy udział przypada korporacjom (31%) i instytucjom finansowym (30%). Następne miejsce zajmuje klient indywidualny (21%), a najmniejszą część stanowią depozyty rządowe (18%).

3. Techniki finansowe używane w bankowości islamskiej w Malezji

Banki islamskie na całym świecie wynalazły wiele twórczych produktów w finansach, opartych na islamskich zasadach bankowości dotyczących podziału ryzyka i zysków. Z dnia na dzień działalność bankowa, a także szereg instrumentów finansowych jest udoskonalanych, tak aby spełniały one wymagania islamskiej doktryny. Banki islamskie są najbardziej aktywne w takich działaniach jak: handel, finansowanie nabywania dóbr i dzierżaw. Oto finansowe techniki używane w bankowości islamskiej: Bai Bithaman Ajil, Ijarah, Ijarah Thumma Al.-Bai, Murabahah Mudarabah, Musyarakah, Istisna:

- Bai Bithaman Ajil - jest taką samą transakcją jak murabahah z tą różnicą, że płatność za zakupione przez bank dobro następuje w późniejszym terminie niż przekazanie dobra klientowi przez bank.
- Ijarah - islamski odpowiednik leasingu. Umowa w ramach której bank nabywa w imieniu klienta dane dobro, a następnie oddaje mu je w dzierżawę przyjmując zapłatę w ratach powiększonych o straty i z góry określoną prowizję³¹.
- Ijarah Thumma Al.-Bai - to instrument, który dotyczy sytuacji w której bank użycza majątku klientowi, który zobowiązuje się zakupić go w określonym czasie. Opłata czynszowa może być stałą kwotą lub procentem bezpośrednio związanym z przepływami pieniędzy w projekcie. Zawiera ona wtedy część zysku netto oraz obciążenia czynszowe. W momencie kiedy suma obciążeń czynszowych zrówna się z wartością majątku jest przenoszona na klienta³².
- Murabahah - to transakcja sprzedaży z ustaloną odgórnie prowizją. W ramach umowy murabahah bank kupuje wyznaczone przez klienta dobro, a następnie odsprzedaż mu je po cenie zakupu plus określona

³⁰ A. Mubarak Saeed, *Islamski system...*, op. cit.

³¹ A. Czerniak, *Symptomy...*, op. cit., s. 20.

³² Encyklopedia Zarządzania, <http://mfiles.pl/pl/index.php/Murabaha> [data dostępu: 14.12.2012 r.].

pro wizja. Istotnym elementem tej transakcji jest istnienie określonego przedmiotu umowy w momencie jej podpisywania³³.

- Mudarabah - jest szczególnym rodzajem partnerstwa, gdzie jeden (przedsiębiorca) partner daje drugiemu pieniądze w celu zainwestowania ich w przedsięwzięcie handlowe. Środki na inwestycje pochodzą tylko od jednego partnera, nazywanego rabb al-mal, natomiast zarządzanie i praca należy do obowiązków drugiego partnera, który jest nazywany mudarib³⁴.
- Musyarakah (arab. Musharakah) - (partnership) jest to spółka, zwykle o określonym czasie trwania, utworzona dla realizacji określonych celów. Pod tym względem jest ona podobna do spółek typu zachodniego joint venture, a także jest uważana za instrument finansowy, który najpełniej spełnia islamską zasadę równego dzielenia zysków i podejmowanego ryzyka. Udział w musharakah może dotyczyć albo nowego przedsięwzięcia, albo dla już istniejącego stanowić dodatkowy fundusz. Zyski dzielone są według wstępnie ustalonych warunków, a straty proporcjonalnie do włożonego kapitału. W tym przypadku w spółce bank i klient dzielą się równo kapitałami własnymi, a także zarządaniem danego przedsięwzięcia i obaj dzielą się zyskiem lub stratami według wartości posiadanych akcji kapitałowych. Podstawowe przepisy regulujące umowę musharakah zawierać muszą następujące elementy:
 1. Zyski przedsiębiorstwa mogą być rozpowszechniane w dowolnej proporcji za zgodą wspólną. Jednak nie jest dopuszczalne ustalenie sum ryczałtu zysku dla każdego.
 2. W przypadku utraty, musi być to ściśle udostępnione do wkładów kapitałowych.
 3. Co do zasady wszyscy partnerzy przyczyniają się zarówno do kapitału i zarządzania.
 4. Odpowiedzialność wszystkich partnerów jest nieograniczona.
- Istisna - jest to umowa podobna do kontraktu handlowego, w ramach której bank zamawia u producenta dobro o z góry określonych właściwościach za wcześniej ustaloną cenę. Bank płaci całość lub część ceny przed otrzymaniem gotowego produktu. Istisna jest ściśle związana z salam, ale jest bardziej elastyczna.

Jedną ze słabości proponowanych technik jest to, że istisna jest uważana przez większość jurystów jako niewiążące (Juiz) umowy. Istnieje jednak opinia w szkole Hanafi, która sprawia, że wiążące jest dla zamawiającego produkty, aby zaakceptował wyroby, które spełniają wymagane specyfikacje.

³³ A. Czerniak, *Symptomy...*, op. cit., s. 19.

³⁴ *Islamic Financial Markets*, red. R. Wilson, Routledge, New York 2012, s. 187.

Umowa istisna może być stosowana w produkcji dóbr, w budownictwie i finansowaniu produkcji dóbr, w budownictwie i finansowaniu projektów inwestycyjnych³⁵. Tabela 2 prezentuje wielkości poszczególnych kontraktów w Malezji.

Tabela 2.

**Zestawienie wielkości kontraktów w Malezji w latach 2007-2011
(w mld USD)**

Rodzaj kontraktu	2007	2008	2009	2010	2011	Razem
Bai Bithaman Ajil	107	116,23	130,27	326	233,45	912,95
Ijarah	3,41	7,23	11,13	27	15,22	63,99
Ijarah Thumma Al.-Bai	81,6	104,4	122,55	288,9	183,71	781,16
Murabahah	23,15	51,1	68,36	160,62	104,18	407,76
Musarakah	0,74	2,74	5,83	19,11	20,7	49,12
Mudarabah	0,57	0,78	1,31	2,53	1	6,19
Istisna	2,19	4,9	5	11,27	5,88	29,24
Pozostałe	53,15	55,76	54,64	153,3	133,14	449,99
SUMA	272,16	343,14	399,09	988,73	697,28	-

Źródło: A. Abdulkabir Niran, Abdulazeez Nafisat, *A Case for Islamic Banking in Nigeria With Some Lesson From Malaysia*, "African Journal of Social Sciences" Volume 4 number 1(2014), s. 111.

Zgodnie z przedstawionymi w tabeli z najpopularniejszymi produktami bankowymi są Bai Bithaman Ajil, Ijarah, Murabahah oraz Istisna.

W 1997 roku powstała Narodowa Rada ds. szariatu, która miała pełnić funkcję doradczą dla BNM. Miało to na celu harmonizację i ujednolicenie przepisów prawa muzułmańskiego w Malezji, aby uniknąć różnic w interpretacji Syariyah (Szariatu) Rada zajmuje się także walidacją nowych produktów finansowych pod kątem ich zgodności z prawem muzułmańskim. Ustawa o banku centralnym z 2009 roku ustanowiła Narodową Radę ds. szariatu najważniejszą wykładnią z zakresu muzułmańskiego prawa handlowego³⁶.

Podsumowanie

W świetle omówionych zagadnień widać wyraźnie, że bankowość islamska należy do istotnych zjawisk. Mimo że jest to młody segment branży finansowej, finanse islamskie charakteryzują się wyjątkowym okresem wzrostu. Bankowość islamska coraz silniej zaznacza swoją obecność na rynkach na całym świecie.

Nowoczesna historia bankowości islamskiej, datuje się na początek lat 60. XX wieku i związana jest z eksperymentem przeprowadzonym w Egipcie

³⁵ M. Al-Kaber, *Techniki finansowe...*, op. cit., s. 186-190.

³⁶ K. Górak-Sosnowska, P. Misiukiewicz, *Bankowość...*, op. cit., s. 93.

w mieście Mit Ghamr. Większość banków islamskich skoncentrowanych jest w Krajach Współpracy Zatoki, Iranie i Malezji. Natomiast wśród państw zachodnich, jest Wielka Brytania. W większości krajów bankowość islamska funkcjonuje obok bankowości tradycyjnej. Banki tradycyjne mogą w różny sposób próbować zaistnieć na islamskim rynku finansowym, wprowadzając Islamic window („okienko”) na terenie banku tradycyjnego, a dzięki niemu klienci mogą prowadzić interesy z bankiem, wykorzystując tylko instrumenty finansowe, które są zgodne z prawem islamskim. Najważniejszym ograniczeniem bankowości islamskiej są zakazy: *riba*, *gharar*, *maisir* i inne. Te trzy zasady są cechami charakterystycznymi banków islamskich wyróżniającymi je spośród banków tradycyjnych.

Malezja ma jeden z najbardziej rozwiniętych sektorów islamskiej bankowości na świecie. Bankowość islamska w Malezji funkcjonuje od ponad 30 lat. Od momentu powstania, sektor islamskiej bankowości rozwija się bardzo dynamicznie i został w pełni zintegrowany z tradycyjnym systemem bankowym. Banki islamskie w Malezji działają na zasadach zgodnych z Koranem, nie są instytucjami religijnymi, ale finansowymi, nastawionymi na zysk. Głównymi produktami oferowanymi przez banki islamskie w Malezji są: *Bai Bithaman Ajil*, *Ijarah*, *Murabahah*, *Mudarabah*, *Musyarakah* oraz *Istisna*. Organem odpowiedzialnym za prawidłowość przebiegu transakcji jest Rada Nadzorcza Szariatu.

BIBLIOGRAFIA:

- Abdul-Rahman Y., *The Art of Islamic Banking and Finance*, Wiley and Sons Inc., New Jersey 2010.
- Abdulkabir Niran A., Abdulazeez Nafisat, *A Case for Islamic Banking in Nigeria with Some Lesson from Malaysia*, „African Journal of Social Sciences” Volume 4 number 1(2014).
- Ahmad A.U.F., *Theory and Practice of Modern Islamic Finance*, Brown Walker Press, Boca Raton 2010.
- Al-Qaradawi Y., *Approaching the Sunnah: Comprehension and Controversy*, The International Institute of Islamic Thought, London 2007.
- Al-Kaber M., *Techniki finansowe banków islamskich*, „Optimum”- Studia Ekonomiczne, 2013, nr 3.
- Ayub M., *Understanding Islamic Finance, Theory Practice*, Wiley Sons Ltd., Singapore 2013.
- Balala M.H., *Islamic Finance and Law: Theory and Practice in a Globalized Word*, IB Taurus, New York 2011.
- Bonca M.A., *Islamskie instrumenty finansowe*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2012.
- Coulson N.J., *A History of Islamic Law*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2011.
- Czerniak A., *Symptomy kryzysu globalnego a etyka gospodarcza religii światowych. Analiza porównawcza bankowości islamskiej i bankowości klasycznej w kontekście kryzysu finansowego*, SGH, Warszawa 2010.
- Encyklopedia Zarządzania, <http://mfiles.pl/pl/index.php/Murabaha> [data dostępu: 14.12.2012 r.].
- Ernst&Young, *Word Islamic Banking Competitiveness Report 2013*, December 2012.
- Ernst&Young, *Word Islamic Banking Competitiveness Report 2013-2014*.

- Górak-Sosnowska K., Masiukiewicz P., *Bankowość muzułmańska*, SGH, Warszawa 2013.
<https://sites.google.com/site/oislamie/artykly/idealny-muzulmanin/lichwa>, data dostępu 20.01.2013.
- Islamic Finance*, Financial Market Series, The City UK, Marzec 2012.
- Jamaldeen F., *Islamic Finance for Dummies*, Wiley and Sons Inc., New Jersey 2012.
- Karwowski J., *Uwagi na temat bankowości islamskiej*, „Bank i Kredyt”, 2005, nr 9.
- Kettel B., *Frequently Asked Questions in Islamic Finance*, Wiley and Sons Ltd., Chichester 2010.
- Kettel B., *Introduction to Islamic Finance and Banking*, Wiley Finance, Chichester 2011.
- Kettel B., *Islamic Finance in a Nutshell: A Guide for Non-Specialist*, Wiley and Sons Ltd., Chichester 2010.
- Mubarak Saeed A., *Islamski system bankowy*, „Przegląd Politologiczny”, 2001, nr 3.
- Nieborak T., *Bankowość islamska - przyszłość światowych finansów*, [w:] *Bankowość a kryzys na rynkach finansowych*, red. A. Janc, Zeszyt Naukowy nr 140, UE w Poznaniu, Poznań 2010.
- Nowak P., *Stopień zaawansowania bankowości islamskiej w wybranych krajach Azji Południowo-Wschodniej*, „Master of Business Administration” 2009, nr 1.
- Pikulska-Sobaszekiewicz A., *Lichwa w państwie i prawie Republikańskiego Rzymu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1999.
- Ramadan H.M., *Understanding Islamic Law. From Classical to Contemporary*, Altamira Press, Oxford 2006.
- Schoon N., *Islamic Banking and Finance*, Spiramus, London 2009.
- Thomsd A., *Interest in Islamic Economies*, Routledge, New York 2006.
- Venardos A.M., *Islamic Banking and Finance in South-East Asia*, World Scientific Publishing Co. Singapore 2006.
- Wilson R., *Islamic Financial Markets*, Routledge, New York 2012.

Streszczenie

Artykuł składa się z pięciu części, w tym wstępu. Część 2 przedstawia ogólne zasady i rozwój bankowości islamskiej. Część 3 opisuje powstanie i funkcjonowanie bankowości islamskiej w Malezji. W części 4 zawarte zostały techniki finansowe stosowane w bankowości islamskiej w Malezji. Ostatnia część zawiera podsumowanie.

Summary

PRACTICE ISLAMIC OF BANKING SYSTEM IN MALAYSIA

The article consists of five parts, including introduction. Section 2 presents the general principles and the development of Islamic banking. Section 3 describes the creation and functioning of Islamic banking in Malaysia. In section 4 were included financial techniques used in Islamic banking in Malaysia. The last contains summary.

CZYSTSZA PRODUKCJA SPOSOBEM REALIZACJI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W PRZEDSIĘBIORSTWIE

Wprowadzenie

Realizacja strategii zrównoważonego rozwoju na płaszczyźnie przedsiębiorstwa przejawia się głównie w zauważeniu i zastosowaniu szeregu zasad, z których największe znaczenie mają: BAT- najlepszej dostępnej techniki, PPP– wytwarzający zanieczyszczenia płaci oraz odnoszące się do tego zasady: zapobiegania i zastępowania. Przedsiębiorstwa powinny więc przy wyborze technologii, modernizacji brać pod uwagę te rozwiązania, które pozwalają na racjonalne wykorzystanie surowców, energii (świadome użytkowanie środowiska), preferować technologie małoodpadowe, bezodpadowe (technologie czystsze) - w myśl zasady zastępowania technologii „brudnych” „czystszy-mi”, dążyć do utylizacji odpadów. Powinny więc odpowiedzialnie prowadzić (jak najmniej obciążając środowisko) działalność produkcyjną, usługową kierując się np. filozofią Czystszej Produkcji (*Cleaner Production – CP*). Postępowanie takie wymaga jednak między innymi wyznaczenia kosztów i korzyści środowiskowych już na etapie planowania inwestycji, dokonywania ocen oddziaływania przedsiębiorstw na środowisko naturalne, określenia najlepszych sposobów podejmowania działań gospodarczych w kontekście środowiska. Służyć to powinno koordynacji i harmonizacji różnych dziedzin technicznych ze środowiskiem naturalnym.

W artykule postawiono następującą tezę: Realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju na poziomie przedsiębiorstw wyraża się m.in. w podejmowanych przez nie działaniach prośrodowiskowych, wśród których istotne miejsce zajmuje Czysta Produkcja.

Celem artykułu jest ukazanie znaczenia idei Czystszej Produkcji w funkcjonowaniu przedsiębiorstw. Realizacji tak sformułowanego celu podporządkowano układ pracy. W artykule wykorzystano literaturę przedmiotu oraz dostępne dane wtórne dotyczące omawianej problematyki.

* Instytut Zarządzania i Marketingu, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Uniwersytet Szczeciński.

1. Czystsza Produkcja - pojęcie i istota

Aby mocniej zaakcentować nową filozofię funkcjonowania przedsiębiorstw w Karcie Biznesu na Rzecz Ekorozwoju¹ określono zasady strategii Czystszej Produkcji², która zmierzać ma w kierunku zmniejszania i zapobiegania powstawaniu odpadów, ograniczenia marnotrawstwa zasobów pracy ludzkiej, energii i materiałów. W rozdziale 30 Agendy 21 stwierdzono wręcz, iż przedsiębiorstwa w swojej działalności powinny stosować strategię Czystszej Produkcji³. Na Światowej Konferencji Ekologicznej w Brazylii w 1992 roku uzyskała ona miano strategii ochrony środowiska XXI wieku, zaś cztery lata później na Światowym Seminarium CP określono misję CP jako „jedyną ścieżkę do zrównoważonego rozwoju przemysłu”⁴. W Polsce już od 1991 roku program Czystszej Produkcji realizowany jest przez Federację Stowarzyszeń Naukowo-Technicznych NOT i wspomagany w ramach pomocy zagranicznej najpierw przez Norwegię, a potem również przez USA, Danię, Holandię, Austrię, Szwajcarię.

UNEP⁵ definiuje Czystszą Produkcję jako „... strategia ochrony środowiska polegająca na ciągłym, zintegrowanym, prewencyjnym działaniu w odniesieniu do procesów, produktów i usług, zmierzającym do zwiększenia efektywności produkcji i usług oraz redukcji ryzyka dla ludzi i środowiska naturalnego”⁶ (rys. 1).

W polskiej ustawie o ochronie i kształtowaniu środowiska Czystszą Produkcję definiuje się jako „...sposób organizacji, techniki i technologie oraz metody produkcji, które uwzględniają konieczność zapobiegania zagrożeniu lub ograniczania zagrożenia dla zdrowia ludzkiego i środowiska w procesach

¹ Na Karcie Biznesu na Rzecz Ekorozwoju oparte są również działania w zakresie Czystszej Produkcji w Polsce. W 1992 roku został uruchomiony polski program Czystszej Produkcji, funkcjonujący jako program projektowo-szkoleniowo-wdrożeniowy.

² W literaturze przedmiotu używa się oprócz sformułowania Czysta Produkcja również pojęcie zamienne - Czysta Produkcja. Autorka przyjmuje za uzasadnione stosowanie określenia Czysta Produkcja (trudno wyobrazić sobie całkowicie czysty produkt, czy technologię, można jedynie strącić się produkować czystsze wyroby stosując czystsze technologie, określenie „czystsza” należy tłumaczyć jako czystsza od innych, coraz czystsza) i takim też będzie posługiwała się w niniejszym artykule.

³ *Agenda 21 w Polsce, Sprawozdanie z realizacji w latach 1992-1996*, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa 1997.

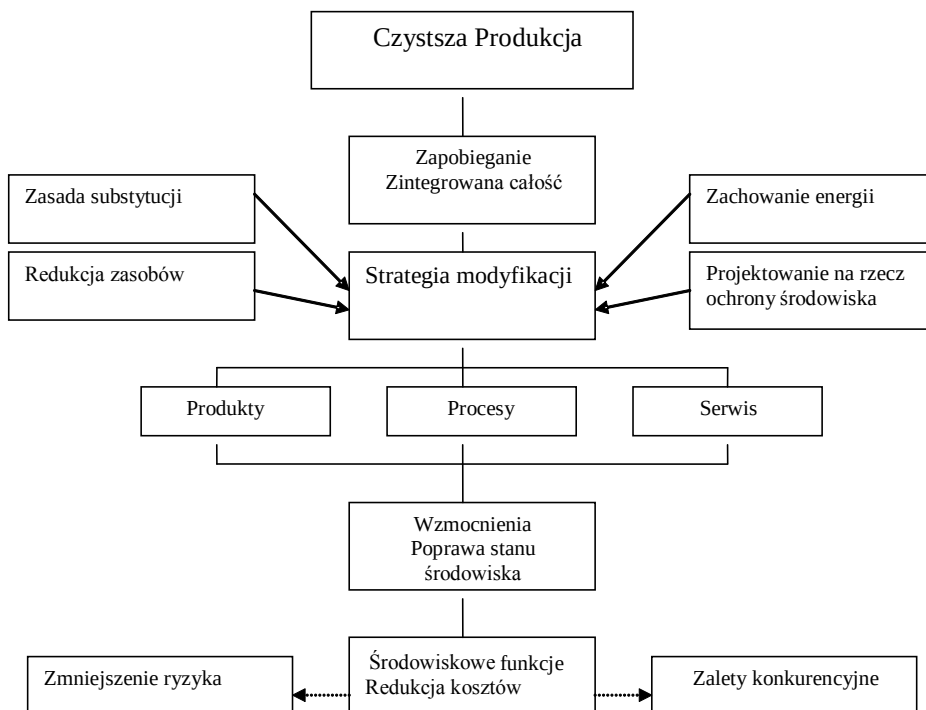
⁴ Zgodność założeń zrównoważonego rozwoju i Czystszej Produkcji zob.: Z. Nowak, *Czysta Produkcja- filozofia i strategia zarządzania środowiskiem w sferze produkcji i usług*, „Problemy Ocen Środowiskowych”, nr 2-3/ 1998, s. 19.

⁵ UNEP (United Nations Environmental Program)-Program Narodów Zjednoczonych w zakresie środowiska.

⁶ *Seminar on the Promotion of Cleaner Production. Final Report*, UNEP, Canterbury UK 1990, s. 6.

produkcyjnych oraz we wszystkich fazach istnienia nowego produktu, w tym także po utracie jego cech użytkowych”⁷.

Rys. 1. Czysta Produkcja według definicji UNEP

Źródło: J. Strahl, *Sustainable Industrial Production*, Ditt Tryckeri, Uppsala, Sweden 1997, s. 38.

Najprościej więc Czystszą Produkcję określić można jako proces zarządzania i sterowania produkcją, który zmierza do zapobiegania i ograniczania marnotrawstwa zasobów pracy ludzkiej, surowców i energii⁸.

Koncepcja Czystszej Produkcji stanowi przeciwieństwo szeroko jeszcze dzisiaj stosowanej filozofii „końca rury”, która opiera się na usuwaniu skutków negatywnego oddziaływania przedsiębiorstwa na środowisko (np. budowanie, instalacja kosztownych urządzeń oczyszczających, składowiska odpadów stałych). Przyjęcie za podstawę funkcjonowania przedsiębiorstwa filozofii Czystszej Produkcji pozwala na działanie ukierunkowane na „likwidację zanieczysz-

⁷ Ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska z 30 stycznia 1980 roku z późniejszymi zmianami, Dz. U. nr 49, poz. 169, art. 3, p. 4e.

⁸ Zob.: Z. Nowak, *Czysta Produkcja- strategia ochrony środowiska XXI wieku*, „Problemy Ekologii”, nr 3/1997, s. 104.

czeń u źródła”, czyli zapobieganie zanieczyszczeniom⁹. Następuje więc przejście „z końca rury na jej początek”. Podejście takie wynika z przewodniego hasła CP „uczynić produkcję czystsza niż jest”, które oddaje psychologiczny i socjotechniczny aspekt tej nazwy¹⁰. Celem nadrzędnym CP jest zatem preferowanie działań służących zapobieganiu (a nie usuwaniu) negatywnemu oddziaływaniu procesów wytwarzania na środowisko. Poprzez to realizowana jest jedna z podstawowych zasad rozwoju zrównoważonego- zasada prewencji, w myśl której odchodzi się w gospodarce od zastosowania technologii wysoko: odpadowych, emisyjnych, energo- i materiałochłonnych ku technologiom przyjaznym środowisku, jak najmniej obciążających środowisko¹¹.

2. Program Czystszej Produkcji w przedsiębiorstwie

Realizując zasadę zapobiegania zanieczyszczeniom przedsiębiorstwo musi działać zgodnie z obowiązującym prawem oraz osiągać korzyści ekonomiczne i ekologiczne odpowiednio je dokumentując. Na realizację tej zasady ma wpływ: substytucja surowców, zmiana formuły i formy produktu, przeprojektowanie lub modernizacja procesu, recykling wewnątrzprocesowy, poprawa obsługi i konserwacji procesu. Niezbędny jest wybór odpowiedniej techniki zapobiegania, co stanowi jeden z trudniejszych elementów. Aby tego dokonać należy dysponować: kompleksową wiedzą o procesie, jasno sprecyzowanymi i ocenionymi ilościowo celami, metodami pomiaru stopnia efektywności programu, doświadczeniem w zakresie stosowania technik zapobiegania zanieczyszczeniom, kompetentnym zespołem projektowym i wykonawczym. Na realizację programu zapobiegania zanieczyszczeniu środowiska składa się pięć etapów: charakterystyka strumieni procesu, ocena wyników oddziaływania na środowisko, określenie warunków w zakresie zapobiegania powstawaniu zanieczyszczeń, analiza rozwiązań alternatywnych, dokumentacja wyników.

Czysta Produkcja stanowi system organizacji i zarządzania środowiskiem naturalnym w procesie produkcyjnym. Jest częścią integralną całego systemu zarządzania przedsiębiorstwem. Program ten może z powodzeniem funkcjonować w przedsiębiorstwie, jak i w dowolnej organizacji (np. w szpitalu), czy być realizowany przez poszczególny region¹².

⁹ T. Fijał, *Ekologiczne i ekonomiczne efekty realizacji strategii czystszej produkcji w wybranych przedsiębiorstwach*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2005, s. 38-39.

¹⁰ Z. Nowak, *Czysta Produkcja- filozofia...* op.cit., s. 19-20.

¹¹ Bank technologii mało i bezodpadowych został stworzony w krajach UE, a od 1993 roku jest on także dostępny dla krajów z Europy Środkowej. Zob.: B. Poskrobko, *Zarządzanie środowiskiem*, PWE, Warszawa 1998, s. 298.

¹² Por.: W. Sokół, *Regionalny System Zarządzania Środowiskowego. Czysta Produkcja- ISO 14001*, „Business Forum”, nr 5/ 1999, s. 10- 11.

Głównym narzędziem pozwalającym na wdrożenie zasad Czystszej Produkcji w przedsiębiorstwie jest procedura minimalizacji odpadów, realizowana poprzez¹³:

- redukcję odpadów u źródła ich powstawania (dokonywanie zmian w wykorzystywanych do tej pory surowcach, w procesie technologicznym),
- recyrkulację (ponowne zastosowanie surowców, ich odzyskiwanie).

Przy wdrażaniu CP wykorzystuje się różnorodne metody np.¹⁴: Environmental Technology Assessment (EnTA), Life Cycle Assessment (LCA), Environmental Input Analysis (EinA), Waste Assessment (WA), Ecodesign, Chemical Assessment (ChA), Energy Audit (EnA), Environmental Audit (EA). Należy pamiętać, iż projektowanie i wdrożenie Czystszej Produkcji do praktyki stanowi wieloetapowy zbiór czynności i wiąże się z koniecznością pokonania przez przedsiębiorstwo licznych barier zwłaszcza o charakterze konceptualnym, ale również ekonomicznym, technicznym i organizacyjnym - osiągnięcie celów CP musi odbywać się więc stopniowo. Istnieje wiele metodycznych planów przygotowania i wdrażania projektów Czystszej Produkcji zawartych w literaturze fachowej i różnych poradnikach, jednak wszystkie je łączy ogólna zasada CP „myśl o wielkim zacznij od małego”. Główne etapy formułowania i wdrażania programu CP przedstawia rysunek 2.

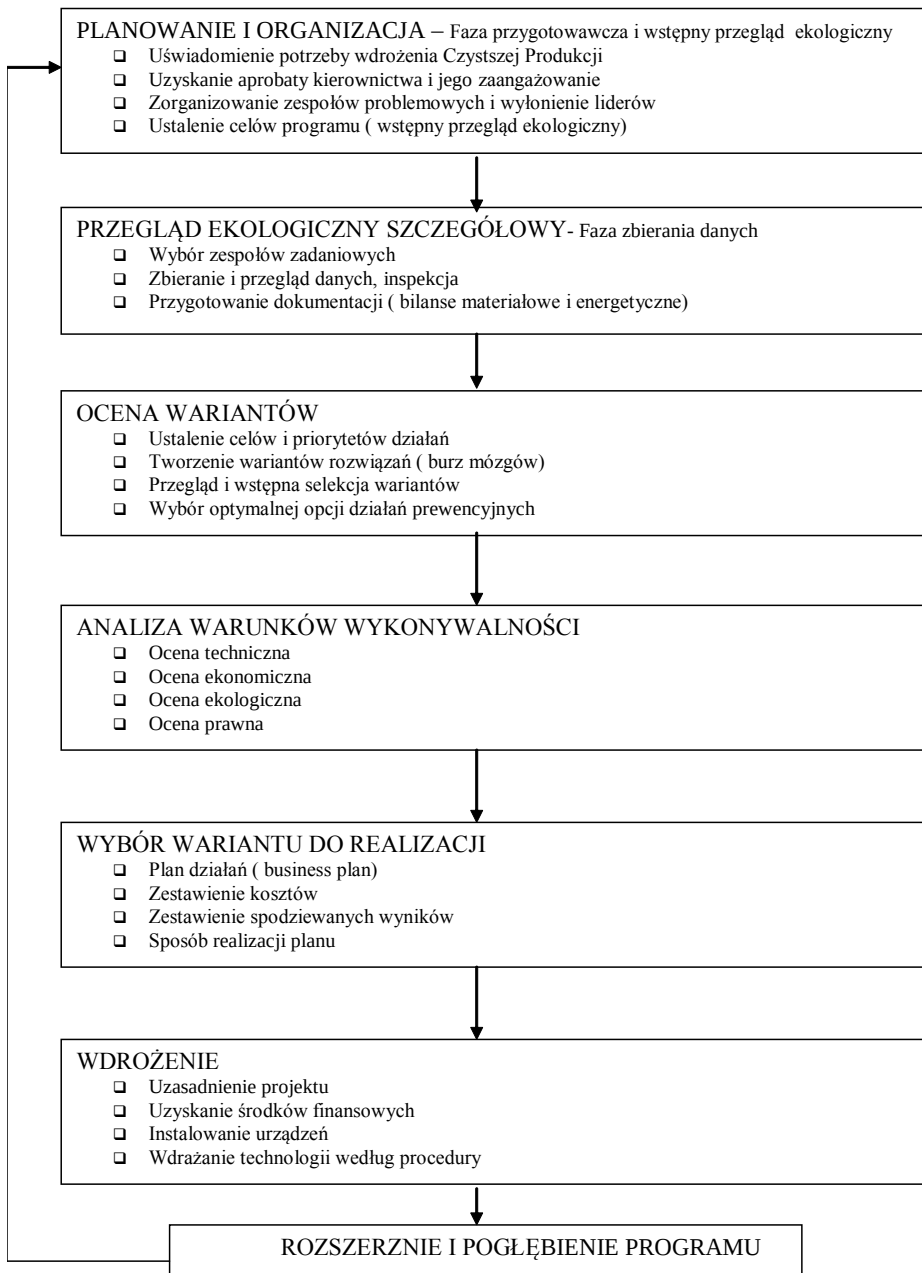
Wdrożony i realizowany program Czystszej Produkcji wymaga ciągłego zmniejszania, redukcji u źródła negatywnego wpływu przedsiębiorstwa na środowisko naturalne, co wyraża się głównie przez zmniejszenie ilości i szkodliwości zanieczyszczeń (odpady stałe, ścieki, zanieczyszczenia pyłowo-gazowe). Pozwala na usprawnianie istniejących oraz projektowanie czystszych procesów technicznych (poprzez stosowanie np. *know-how*). Czyni producenta odpowiedzialnym za wytworzony przez niego produkt, usługę w całym cyklu życia produktu (począwszy od projektu poprzez produkcję, transport i dystrybucję, a na zagospodarowaniu pozostałości po produkcie skończywszy) w odróżnieniu od podejścia tradycyjnego, odnoszącego się tylko do etapu produkcji i działań naprawczych¹⁵. W niektórych krajach stosuje się zasadę Rozszerzonej Odpowiedzialności Producenta (Extended Producer Responsibility – EPR) za produkt. Według niej, na producencie spoczywa odpowiedzialność prawna, ekonomiczna,

¹³ Zob.: R. Miłaszewski, *Czysta Produkcja jako narzędzie zarządzania ochroną środowiska*, (w:) Zarządzanie ochroną środowiska w przedsiębiorstwie i gminie, red. B. Poskrobko, PZLiTS, Poznań 1997, s. 57.

¹⁴ U. Wąsikiewicz-Rusnak, *Międzynarodowe programy i systemy zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwach przemysłowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2009, 131-132.

¹⁵ Por.: T. Fijał, *Czysta produkcja strategią ekorozwoju przedsiębiorstw*, Materiały II Międzynarodowej Konferencji „Ekologia Wyrobów”, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2000, s. 155- 164.

Rys. 2. Etapy wdrażania programu Czystszej Produkcji

Źródło: I. Kulas, J. Kuszal, *Zarządzanie środowiskiem w przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2000, s. 71.

fizyczna, i informacyjna¹⁶. Koncepcja ta pozwala więc na integrację działań wszystkich podmiotów biorących udział w całym łańcuchu wytwarzania i użytkowania danego produktu w celu zmniejszenia obciążenia środowiska naturalnego. W miarę pojawiania się nowych możliwości (postęp naukowo-techniczny), rosnących potrzeb (zaostrenie wymogów środowiskowych), wymagań (konsumenci, kontrahenci) następuje stała poprawa cech produktu, co świadczy o systematyczności działań podejmowanych w ramach koncepcji CP.

Należy zauważyć, że najważniejsze znaczenie dla wdrażania programu CP ma zmiana w postawach, zachowaniu wszystkich uczestników związanych z powstawaniem, jak i użytkowaniem produktu, co ze wzrostu ich świadomości ekologicznej wynika często. Bardzo duże znaczenie ma również wymiana informacji, technologii proekologicznych pomiędzy jednostkami naukowymi, gospodarczymi, jak też wsparcie władz zarówno pod kątem finansowym, jak i prawnym. Uzyskanie przez przedsiębiorstwo świadectwa CP stanowi niewątpliwie silny argument marketingowy, przyczyniając się do poprawy jego wizerunku wśród klientów, kontrahentów, władz.

3. Korzyści z realizacji programu Czysta Produkcja

Czysta Produkcja pozwala na odpowiedzialne prowadzenie działalności produkcyjnej i usługowej. Program ten realizowany przez przedsiębiorstwo nie tylko chroni środowisko naturalne, ale również przynosi mu szereg korzyści ekonomicznych¹⁷ i ekologicznych. Do korzyści tych zaliczyć należy¹⁸:

- zmniejszenie zużycia surowców, energii, materiałów,
- redukcję wytwarzanych odpadów (zanieczyszczeń),
- obniżenie ryzyka środowiskowego,
- szybkie wykrywanie i usuwanie wszelkich nieprawidłowości,
- redukcję kosztów zakupu surowców, materiałów i energii oraz kosztów usuwania odpadów,
- zniesienie ponoszonych opłat i kar ekologicznych,
- zwiększenie konkurencyjności wyrobów i usług,
- poprawę wizerunku danej organizacji wśród akcjonariuszy, potencjalnych inwestorów, banków, firm ubezpieczeniowych i społeczeństwa,

¹⁶ Zob. szerzej: T. Lindqvist, *Extended Producer Responsibility in Cleaner Produktion. Policy principle to promote environmental improvements of product systems*, Lund University, Lund 2000.

¹⁷ Efekty ekonomiczne są tu o wiele mocniej zaakcentowane niż w zintegrowanych systemach zarządzania takich jak np. ISO 14000, EMAS.

¹⁸ Z. Palicki, *Program czystszej produkcji w Polsce*, II Sympozjum Szkoleniowe System Zarządzania Środowiskowego według ISO 14001, Kiekrz 1997, s. 5; T. Fijał, *Ekologiczne i ekonomiczne efekty realizacji strategii czystszej produkcji w wybranych przedsiębiorstwach*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2005, s. 169-170.

- łatwiejszą dostępność preferencyjnych dotacji i kredytów pozwalających realizować przedsięwzięcia proekologiczne,
- poprawę współpracy z władzami lokalnymi, społeczeństwem.

Realizacja programu Czystszej Produkcji na początku wymaga ponoszenia pewnych kosztów (nakładów finansowych). Koszty te po początkowym wzroście (co ma związek z wprowadzeniem programu) później zaczynają widocznie maleć. Wynika to z poprawy cech produktów i parametrów procesów produkcyjnych, przez co zmniejszają się nakłady związane z unieszkodliwianiem odpadów i zanieczyszczeń. Dochodzi do tego zmniejszenie kosztów wynikających z coraz bardziej rygorystycznych przepisów prawnych z korzystania ze środowiska, czy odprowadzanych kar.

Wdrażanie przedsięwzięć niskonakładowych, które przynoszą konkretne korzyści ekonomiczne i ekologiczne stanowi podstawę Czystszej Produkcji¹⁹. Podaje się, iż okres zwrotu nakładów wynosi od kilku miesięcy do 2-3 lat. Można więc stwierdzić, iż CP łączy racjonalność ekonomiczną z ekologiczną.

Jeśli przedsiębiorstwo uzyskuje widoczne, pozytywne efekty może starać się o przyznanie mu Świadectwa Czystszej Produkcji, które ma potwierdzić, że stosuje ono zasady Czystszej Produkcji²⁰. Posiadacz Świadectwa Przedsiębiorstwa Czystszej Produkcji jest upoważniony do:

- używania logo Świadectwa Programu Czystszej Produkcji prowadzonego przez UNEP,
- priorytetowej rekomendacji w zakresie kredytowania inwestycji proekologicznych,
- wpisania do publicznie dostępnej Księgi Przedsiębiorstw Czystszej Produkcji.

Po dwóch latach kalendarzowych od uzyskania świadectwa dokonuje się weryfikacji programu (potwierdzenie realizacji podjętych zobowiązań). Jeśli do tego czasu przedsiębiorstwo wdrożyło u siebie system zarządzania środowiskowego (SZŚ) wg normy ISO 14001, takiej weryfikacji nie wymaga się²¹. Dlatego też większość podmiotów, które planują wdrożenie SZŚ wg normy ISO 14001 posiada świadectwo CP. Stanowi to bowiem najkrótszą i najtańszą

¹⁹ R. Nowosielski, M. Spilka, A. Kania, *Zarządzanie środowiskowe i systemy zarządzania środowiskowego*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2010, s. 47.

²⁰ Procedura ubiegania się o Świadectwo Przedsiębiorstwa CP oraz weryfikacja Świadectwa. Zob.: *Zarządzanie środowiskiem*, cz. II, red. Z. Nowak, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2001, s. 43- 52.

²¹ Zob.: Z. Nowak, *Czysta Produkcja – strategia ochrony środowiska XXI wieku. Cz. IV, Czysta Produkcja – System Zarządzania Środowiskiem Naturalnym w Przemysle i szybka droga do certyfikacji ISO 14000*, „Problemy Ekologii”, nr 1/1998, s. 30- 33.

drogę do uzyskania certyfikatu wg normy ISO 14001²² lub rejestracji EMAS²³. Zarówno CP, jak i normy ISO serii 14000 nastawione są na stałe doskonalenie, zakładają systematyczność działań, stanowią część integralną całego systemu zarządzania przedsiębiorstwem. Należy jednak pamiętać, iż CP nie jest sformalizowanym systemem w odróżnieniu np. od norm ISO serii 14000, lecz stanowi część ogólnej filozofii przedsiębiorstwa (troska o zdrowie ludzi, zachowanie wartości kulturowych i przyrodniczych). CP wdrażana jest głównie przez te przedsiębiorstwa, które w obecnej sytuacji nie są w stanie wdrożyć u siebie norm ISO serii 14000, a chcą w sposób zorganizowany zmniejszać swoje negatywne oddziaływanie na środowisko²⁴. Ważną inicjatywą krzewiącą wiedzę z zakresu Czystszej Produkcji jest powstanie szkół CP. W ramach których prowadzone są szkolenia, skierowane do przedstawicieli przemysłu, władz, instytutów itp. Składają się one z dwóch części. Pierwsza to część wykładowa, podczas której przybliża się wiedzę z zakresu zarządzania środowiskowego oraz druga projektowo-wdrożeniowa (przygotowanie i wdrażanie w szkolonych instytucjach, pod okiem konsultantów pilotażowych zmian prośrodowiskowych zgodnych ze strategią CP). Szkoła kończy się publiczną obroną przygotowanych prac projektowo-wdrożeniowych, zaś osoby, które ukończyły pełny cykl szkoleniowy, otrzymują międzynarodowy dyplom Eksperta Czystszej Produkcji.

Przedsiębiorstwa, samorządy, które ukończą Szkołę CP czerpią korzyści (środowiskowe, finansowe oraz społeczne) z wdrożonego projektu. Mogą także kandydować najpierw do Rejestru Świadectw CP, a w dalszej kolejności do Polskiego Rejestru Czystszej Produkcji i Odpowiedzialnej - prestiżowego konkursu ekologicznego, któremu przewodniczy Minister Gospodarki.

Od 1996 roku do 25 marca 2014 roku w Polsce nadano 248 Świadectw Czystszej Produkcji, zakończono 45 Szkół Czystszej Produkcji, 1055 instytucji zostało przeszkolonych w ramach kolejnych Szkół Czystszej Produkcji, w ramach Szkół Czystszej Produkcji zrealizowano 741 demonstracyjnych Projektów Czystszej Produkcji. Wręczono także 1470 dyplomów Eksperta Czystszej Produkcji. W 2014 roku 27 instytucji posiadało ważne wpisy w Polskim Rejestrze Czystszej Produkcji i Odpowiedzialnej Przedsiębiorczości (spośród 82 instytucji wpisanych do tego rejestru w całej jego historii)²⁵.

²² Według opinii jednostek certyfikujących SZŚ poziom skuteczności SZŚ jest wyższy w przedsiębiorstwach, które wcześniej uczestniczyły w programie Czystszej Produkcji. Zob.: B. Gajdzik, *Strategia Czystszej Produkcji w przedsiębiorstwie hutniczym*, „Problemy Ekologii”, vol. 11, nr 4, lipiec-sierpień 2007, s. 185.

²³ Zob.: *Zarządzanie środowiskiem...*, op.cit, s. 29-33.

²⁴ Por.: L. Chrzanowska, *Sformalizowane i niesformalizowane metody zarządzania środowiskiem w przemyśle*, „Czystsza Produkcja w Polsce”, nr 4/1997, s. 2-4.

²⁵ <http://www.programcp.org.pl/polpcp.htm> (stan na dzień 29.03.2014).

Tablica1.

Efekty przykładowych projektów realizowanych w ramach programu Czystsza Produkcja

Przedsiębiorstwo	Przykładowy projekt CP	Działania w ramach projektu	Nakłady	Efekty ekologiczne	Efekty ekonomiczne
POLAR	Ograniczenie ilości odpadów przez kompleksowe uregulowanie gospodarowania	- likwidacja strat wynikających z godzinnej przerwy międzyzmiłnowej w gnieździe próżniowego formowania komór i ścian, - wykorzystanie ciepła odpadowego z kompresorów powietrza technologicznego w Zakładzie Produkcji Podzespołów, - uregulowanie zasad wytworzenia i gospodarowania odpadami	1.900 PLN	- wykorzystanie ciepła odpadowego pozwoliło na odzyskanie 91 mwh energii rocznie; - z odpadów udało się odzyskać surowce wtórne 15 ton makiulatury, 10 ton złomu metali, 20 ton tworzyw sztucznych, folię, drewna, pianek i innych odpadów nadających się do przetworzenia i ponownego wykorzystania	- wyeliminowanie przerwy międzyzmiłnowej zmniejszyło straty energii elektrycznej i straty materiału o 58.485 PLN; - wykorzystanie ciepła odpadowego pozwoliło na zwrot poniesionych nakładów w ciągu 1/6 roku - W efekcie uzyskano oszczędności 9.020 PLN; - wartość odzyskanych surowców oraz zmniejszenie kosztów obsługi odpadów przyniosło oszczędności 8.575 PLN; - w sumie w ramach realizacji projektu zaoszczędzono ponad 76.000 PLN w skali roku
PAFAWAG	Minimalizacja odpadów malarskich	- wykorzystanie odpadów tworzyw sztucznych na przykładzie poliamidu; - zminiimalizowanie odpadów malarskich stałych i gazowych	4.000 PLN	- zredukowano odpad poliamidu z 250 kg do zera; - zmniejszono emisję ksylenem o 60% i benzyny o 64%, a odpad malarski o 70%; - w ramach działań porządkowo-kontrolnych ograniczono zużycie wody, zmniejszono ilość spalnego opatu	- wykorzystanie odpad poliamidu pozwoliło na oszczędność surowca o wartości 1.750 PLN; - koszt zakupu rozpuszczalników zredukowano o 62.000 PLN; - zmniejszono koszty obsługi odpadu malarskiego o 7.810 PLN; - wprowadzone oszczędności przyniosą 71.560 PLN zysku w skali roku
WIRMED	Minimalizacja odpadów przy produkcji filtrów do wody	zmniejszenie zużycia materiałów i zmniejszenie ilości odpadów mosiężnych	9.500 PLN	- użytkowano oszczędności i zmniejszono zużycie mosiądzu o 25% w skali roku dla tego wyrobu; - zmniejszył się ciężar wyrobu (o 0,7 kg), zmniejszono zużycie energii i chemikaliów w procesie galvanicznym, zmniejszono ilość ścieków galvanicznych	całkowity zysk ze zmniejszenia zużycia mosiądzu oraz pokryć galvanicznych wyniósł 13.850 PLN

Źródło: opracowano na podstawie www.programcp.org.pl/polpcp.htm (stan na dzień 18.06.2014).

Poparciem efektów działań podejmowanych w ramach programu Czystszej Produkcji służących realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwach są przykłady zawarte w tablicy 1.

Korzyści z funkcjonowania w przedsiębiorstwach programu Czystszej Produkcji powinny przyczynić się do jego większej popularności, szerszego stosowania w praktyce. Pomimo prostych założeń programu ZP ich realizacja jest trudna i skomplikowana. Często wymaga pomocy ze strony władz²⁶. Zarówno merytorycznej, jak i np. dostępu do informacji o alternatywnych, nowoczesnych technologiach.

Podsumowanie

Czysta Produkcja jest procesem zarządzania i sterowania produkcją i usługami zmierzającym do zapobiegania i ograniczania powstawaniu marnotrawstwa zasobów pracy ludzkiej, surowców, materiałów i energii w procesach produkcyjnych, w usługach i w każdej innej działalności człowieka. Idea Czystszej Produkcji jest przeciwstawieniem idei usuwania skutków oddziaływania produkcji na środowisko naturalne przez budowę: oczyszczalni ścieków, oczyszczalni gazów, bezpiecznych składowisk odpadów stałych i likwidację innych zagrożeń.

Ideałem Czystszej Produkcji jest produkcja bezodpadowa, zaś ideałem usuwania skutków produkcji jest nieprzekraczanie dopuszczalnych norm zrzutów do środowiska. Zakłada ona przede wszystkim: oszczędne gospodarowanie surowcami i materiałami stosowanymi w procesach wytwarzania, oszczędne gospodarowanie nośnikami energii, eliminację surowców i produktów nieprzyjaznych dla środowiska i zdrowia ludzi, zapobieganie wytwarzaniu odpadów i odchodzenie od metod ich poprodukcyjnej utylizacji.

CP może funkcjonować jako niezwykle efektywny ekonomicznie i ekologicznie systemem zarządzania środowiskowego, jeśli jest realizowana przez odpowiednie zarządzanie daną organizacją, stosowanie nowoczesnych - czystszych technologii, a także poprzez propagowanie edukacji ekologicznej.

²⁶ H. Rouba, *Koncepcja Czystszej Produkcji jako metoda wdrażania ekorozwoju*, (w:) *Sterowanie ekorozwojem*, t. II., Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998, s. 155- 166.

BIBLIOGRAFIA:

- Agenda 21 w Polsce, Sprawozdanie z realizacji w latach 1992-1996*, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa 1997.
- Chrzanowska L., *Sformalizowane i niesformalizowane metody zarządzania środowiskiem w przemyśle*, „Czysta Produkcja w Polsce”, nr 4/1997, s. 2- 4.
- Fijał T., *Czysta produkcja strategią ekorozwoju przedsiębiorstw*, Materiały II Międzynarodowej Konferencji „Ekologia Wytrobów”, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2000.
- Fijał T., *Ekologiczne i ekonomiczne efekty realizacji strategii czystszej produkcji w wybranych przedsiębiorstwach*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2005.
- Gajdzik B., *Strategia Czystszej Produkcji w przedsiębiorstwie hutniczym*, „Problemy Ekologii”, vol. 11, nr 4/ 2007, s. 185.
- Kulas I., Kusztal J., *Zarządzanie środowiskiem w przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2000.
- Lindqvist T., *Extended Producer Responsibility in Cleaner Production. Policy principle to promote environmental improvements of product systems*, Lund University, Lund 2000.
- Miłaszewski R., *Czysta Produkcja jako narzędzie zarządzania ochroną środowiska*, (w:) Zarządzanie ochroną środowiska w przedsiębiorstwie i gminie, red. B. Poskrobko, PZLiTS, Poznań 1997.
- Nowak Z., *Czysta Produkcja – strategia ochrony środowiska XXI wieku. Cz. IV, Czysta Produkcja – System Zarządzania Środowiskiem Naturalnym w Przemśle i szybka droga do certyfikacji ISO 14000*, „Problemy Ekologii”, nr 1/1998, s. 30- 33.
- Nowak Z., *Czysta Produkcja- filozofia i strategia zarządzania środowiskiem w sferze produkcji i usług*, „Problemy Ocen Środowiskowych”, nr 2-3/1998, s.19-20.
- Nowak Z., *Czysta Produkcja- strategia ochrony środowiska XXI wieku*, „Problemy Ekologii”, nr 3/1997, s. 104.
- Nowosielski R., Spilka M., Kania A., *Zarządzanie środowiskowe i systemy zarządzania środowiskowego*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2010.
- Palicki Z., *Program czystszej produkcji w Polsce*, II Sympozjum Szkoleniowe System Zarządzania Środowiskowego według ISO 14001, Kiekrz 1997.
- Poskrobko B., *Zarządzanie środowiskiem*, PWE, Warszawa 1998.
- Rouba H., *Koncepcja Czystszej Produkcji jako metoda wdrażania ekorozwoju*, (w:) Sterowanie ekorozwojem, t. II, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998.
- Seminar on the Promotion of Cleaner Production. Final Report*, UNEP, Canterbury UK 1990.
- Sokół W., *Regionalny System Zarządzania Środowiskowego. Czysta Produkcja- ISO 14001*, „Business Forum” nr 5/1999, s. 10- 11.
- Strahl J., *Sustainable industrial production*, Ditt Tryckeri, Uppsala, Sweden 1997.
- Ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska z 30 stycznia 1980 roku z późniejszymi zmianami* Dz. U. nr 49, poz. 169, art. 3, p. 4e.
- Wąsikiewicz-Rusnak U., *Międzynarodowe programy i systemy zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwach przemysłowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2009.
- www.programcp.org.pl/polpcp.htm (stan na dzień 29.03.2014).
- www.programcp.org.pl/polpcp.htm (stan na dzień 18.06.2014).
- Zarządzanie środowiskiem*, red. Z. Nowak, cz. II, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2001.

Streszczenie

W artykule postawiono następującą tezę: Realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju na poziomie przedsiębiorstw wyraża się m.in. w podejmowanych przez nie działaniach prośrodowiskowych, wśród których istotne miejsce zajmuje Czysta Produkcja. Celem artykułu jest ukazanie znaczenia idei Czystszej Produkcji w funkcjonowaniu przedsiębiorstw. Realizacji tak sformułowanego celu podporządkowano układ pracy. W pracy przybliżono istotę Czystszej Produkcji, funkcjonowanie programu Czystszej Produkcji w przedsiębiorstwach oraz korzyści jakie uzyskują przedsiębiorstwa działające według standardów CP.

CLEANER PRODUCTION METHOD OF IMPLEMENTATION SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE ENTERPRISE

Summary

Industry is in the greatest degree responsible for the deteriorated quality of the environment. The holistic approach to production aims at prevention of environmental pollution and wastes. It begins at the stage of project design, through production phase and recycling possibilities. Technical dimension is especially devoted to look for products or technologies which are material-saving, energy-efficient and no-waste. The aim of the article is to present Cleaner Production for introducing the principle of sustainable development into industrial plants.

STRUCTURAL ANALYSIS OF COMPETITION IN THE BANKING SECTOR OF UKRAINE

Introduction

The market of banking services in Ukraine is characterized by the presence of a wide range of banks (181 banks as of 01.12.2013)¹. However, the point of the domestic banking sector is that the largest 10 banks control about 60 % of the market. Therefore it becomes quite important to analyze the peculiarities of banking competition in Ukraine. The purpose of this article is to determine the methodological approaches to the competition evaluation in the banking sector and ways of its implementation in Ukrainian banking.

In Ukraine the overview of market concentration and the prevention of monopolization of this market are quite problematic due to the lack of information about domestic markets as well as the fact that the development of this issue is in its initial stage of development.

1. Aim, theoretical background and materials

The problem of quantitative evaluation of competition in banking sector, especially of its concentration, is researched in the EU countries and in the USA and its results are implemented but it is not fully researched in the modern Ukrainian scientific literature. Moreover, a number of issues related to management of the process of concentration of the banking market, the solution of which is of great scientific and practical importance, is not processed. Some aspects are reflected in the works of Ukrainian and foreign scientists²³, but it needs a more comprehensive research in Ukraine in order to maintain stability of the banking system.

^{*} *University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv).*

¹ National Bank of Ukraine, The main figures of banking activity in Ukraine, 2013.

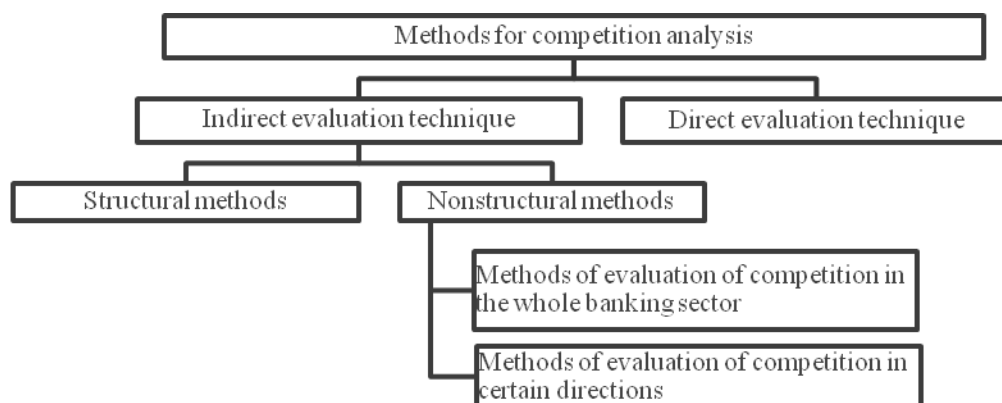
² K. Schaeck, M. Čihák, S. Wolfe, *Are More Competitive Banking Systems More Stable?* IMF Working Paper, Monetary and Financial Systems Department, June 2006.

³ M. Yokoi-Arai, N. Yoshino, *Concept of Competitiveness in the Financial Sector*, „Financial Research and Training Center Discussion Paper Series” 12 December 2006, No. 24.

Today there is a wide range of theoretical and methodical approaches of competition evaluation which can be systematized as on Graph 1:

- indirect evaluation technique:
 - structural methods (concentration levels), including calculation of the Herfindahl–Hirschman index (HHI), concentration ratios;
 - nonstructural methods:
 - methods of evaluation of competition in the whole banking sector, including Panzar–Rosse methodology, which includes the calculation of the H-statistics;
 - methods of evaluation of competition in certain directions (loans, deposits, etc.) using the Bresnahan and Barros–Modesto model.
- direct evaluation technique that includes methods for assessing market power using the Lerner index.⁴

Figure 1. **Methodological framework of competition evaluation**

Source: own study.

This article deals with the evaluation of the competition in the domestic banking sector, using structural methods, including calculation of the Herfindahl–Hirschman index, concentration ratio of three and ten largest banks, dispersion, Hall–Tideman (Rosenbluth) index, the ratio of relative concentration and entropy.

It should be noted that the Herfindahl–Hirschman index is the most popular measure of market concentration that takes into account both the number of firms and their unequal position on the market. It is recommended by the International Monetary Fund as a leading indicator of concentration in the

⁴ M. Mamonov, *Nonstructural approach to the evaluation of the level of competition in Russian banking sector*, “Banking”, No 11/2010, p. 17.

banking sector. The index is calculated as the sum of squared individual market shares by the formula 1:

$$HHI = \sum MS_i^2, \quad i = 1, \dots, n \quad (1)^5$$

where MS_i – the share of the i -th bank on the market, n – total number of banking institutions.

If the $HHI < 0.1$ the concentration of the market is considered to be negligible, the value of HHI is from 0.1 to 0.18 reflects an average concentration of the market and if $HHI > 0.18$ the concentration of the market is high.

Concentration ratio reflects the disparity on the market, emphasizing the position of the largest companies, and is defined as the sum of market shares of the largest banks by the formula 2:

$$CR = \sum MS_j, \quad j = 1, \dots, k \quad (2)^5$$

where MS_j – market share of j -th bank, k – number of banks for which the index is calculated.

The higher is the value of this ratio, the greater is the market power of the largest institutions. Hence the greater is the level of concentration of the market and the weaker is competition on it.

If the $CR3 < 45$ (50% according to Ukrainian legislation) the market concentration is considered to be mild, if $CR3$ ranges from 45 % (50% – in Ukraine) to 70 % the market is middle-concentrated, and if $CR3 > 70$ % it is highly concentrated.

U.S. scientists have researched a correlation between the concentration index and the Herfindahl-Hirschman index. This allows making a definite conclusion about the concentration of the market using two measures:

- in the case of normal concentration $CR3 < 45$ %, $HHI < 0,1$;
- in the case of the middle level of concentration $CR3 < 70$ %, $0,1 < HHI < 0,18$;
- in the case of a high level of concentration $CR3 > 70$ %, $HHI > 0,18$.

The dispersion (σ^2) is a measure of equability and concentration of the banking market and is calculated by the formula 3:

$$\sigma^2 = (HHI - 1/N)/N \quad (3)^6$$

where N – total number of banks.

⁵ J. A. Bikker, K. Kaaf, *Measures of Competition and Concentration in the Banking Industry: a Review of the Literature*, „Economic & Financial Modelling”, 2002.

Hall-Tideman index (HT) takes into account the value of the firm and is calculated as:

$$HT=1/(2\sum R_i S_i - 1) \quad i = 1, \dots, n \quad (4)^5$$

where R_i – rank of the i -th bank, S_i – market share of the i -th bank.

The relative concentration (K) describes the ratio of the number of the largest banks to their market share and is calculated by the formula 5:

$$K=(20+3\beta)/\alpha \quad (5)^6$$

where β – the share of the largest banks in the total number of banks, α – their market share.

Entropy (E) characterizes the level of deconcentration of the market and is calculated by the formula 6:

$$E=100 \sum (S_i \ln S_i) \quad i = 1, \dots, n \quad (6)^6$$

2. Results and explanation

According to these theoretical and methodological approaches to competition analysis the concentration of domestic market deposit accounts will be analyzed firstly. All the indexes are calculated on the base of the results of financial reports of the Ukrainian banks during the period of 2008 – 2012.⁷

Table 1.

Herfindahl–Hirschman index and concentration ratios of the market of deposit accounts of corporate clients including the market of savings and current accounts during 2008-2012

period	Deposit accounts of corporate clients			Savings accounts of corporate clients			Current accounts of corporate clients		
	HHI	CR 3	CR 10	HHI	CR 3	CR 10	HHI	CR 3	CR 10
2008	0,0438	0,5355	0,3008	-	-	-	-	-	-
2009	0,0402	0,2715	0,5335	0,0388	0,2612	0,5118	0,0448	0,2952	0,578
2010	0,0417	0,2859	0,5274	0,0411	0,2833	0,5088	0,0437	0,2904	0,5666
2011	0,0398	0,2537	0,545	0,0378	0,2477	0,5301	0,0452	0,2773	0,5761
2012	0,0394	0,2717	0,4865	0,0297	0,2098	0,4248	0,0554	0,3284	0,5762

Source: own processing.

The analysis of the Herfindahl-Hirschman index reflects that the market of deposit accounts of corporate clients is characterized by a low level of

⁶ S. Aydasheva, *Competition and antimonopoly regulations Methodological Study*, Logos, Moscow 1999.

⁷ Results of financial reports of Ukrainian banks in 2008, 2009, 2010, 2011 and 2012.

concentration. The market of deposit accounts of corporate clients is stable and the studied parameters stay almost unchanged over the period from 2008 to 2012 (about 0.04), and concentration on the market of current accounts of corporate clients slightly increased in 2012 due to increase of the concentration mostly in the first group of banks. Also concentration ratios for three and ten largest banks were analyzed. The results indicate that this market is mild in 2009, characterized by consistently low values of CR3, but the concentration ratio in 2008 reflected a moderately concentrated market conditions. Concentration on the market of savings accounts and of current accounts of corporate clients is even lower than on the market of deposit accounts of corporate clients.

Table 2.

Herfindahl–Hirschman index and concentration ratios of the market of deposit accounts of individuals including the market of savings and current accounts during 2008-2012

period	Deposit accounts of individuals			Savings accounts of individuals			Current accounts of individuals		
	HHI	CR 3	CR 10	HHI	CR 3	CR 10	HHI	CR 3	CR 10
2008	0,0488	0,3004	0,5609	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
2009	0,0533	0,3257	0,5956	0,0524	0,3171	0,5767	0,0651	0,3597	0,683
2010	0,0601	0,3375	0,574	0,0614	0,3323	0,5664	0,064	0,3702	0,647
2011	0,0699	0,3638	0,5899	0,0714	0,3558	0,5777	0,0723	0,4	0,6679
2012	0,0731	0,3556	0,5686	0,0749	0,3548	0,558	0,0781	0,4178	0,6651

Source: own processing.

Calculation of the Herfindahl-Hirschman index for the market of deposit accounts of individuals shows that this market is the market with low level of concentration, although it is higher than on the market of deposit accounts of corporate clients and increases during the period. It should be noted that there is no significant gap between the concentration on the market of savings and current accounts of individuals; moreover, this situation is permanent for the last 3 years.

Analyzing the concentration ratios, it should be noted that this market is also mild concentrated, although concentration on the market of current accounts of individuals increased to a middle level. Furthermore, on the market of current accounts of individuals 10 largest banks operate with about 65 – 70% of clients.

Table 3 shows that the concentration on the market of deposit accounts of corporate clients is low, and on the market of individuals it is gradually increasing during the study period. Low values the Hall-Tideman index indicate a developed competition on the market of deposit accounts of corporate clients, and a little less intensive competition on the market of deposit accounts of individuals. The values of relative concentration and entropy indicate a minimum level of concentration of the market of deposit accounts.

Table 3.

**Dispersion, Hall-Tideman index, relative concentration and entropy
of the market of deposit accounts during 2008–2012**

period	Deposit accounts of corporate client				Deposit accounts of individuals			
	σ^2	HT	K	E	σ^2	HT	K	E
2008	0,0002	0,0257	67,0374	-383,08	0,0002	0,0271	35,9509	-376,18
2009	0,0002	0,0245	37,8024	-388,68	0,0003	0,0309	33,861	-363,65
2010	0,0002	0,0253	38,2466	-385,89	0,0003	0,0299	35,1438	-363,5
2011	0,0002	0,0253	41,4623	-386,45	0,0004	0,0303	35,4756	-357,78
2012	0,0002	0,0237	41,4645	-393,46	0,0004	0,0288	354728	-360,96

Source: own processing.

The data from the table 4 proves that the market of loans to the individuals is slightly concentrated. The markets of loans to individuals and to corporate clients separately are a bit more concentrated, and the market of loans in general in the banking sector is characterized by low values of concentration.

Analyzing concentration ratio of the market of loans, one may notice a slight concentration and relatively strong position of the ten largest banks.

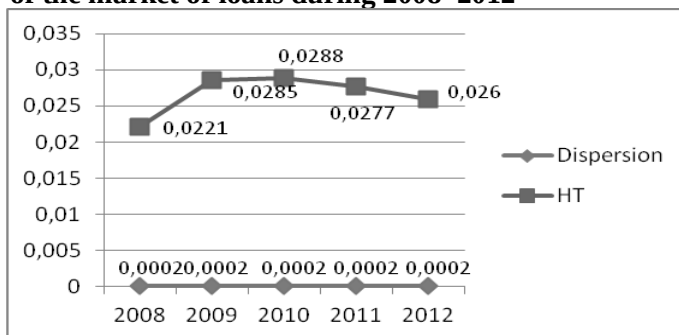
Table 4.

**Herfindahl–Hirschman index and concentration ratios of the market
of loans including loans to individuals and to corporate clients 2008-2012**

period	Loans			Loans to corporate clients			Loans to individuals		
	HHI	CR 3	CR 10	HHI	CR 3	CR 10	HHI	CR 3	CR 10
2008	0,0386	0,3282	0,6673	0,0383	0,2377	0,5425	0,053	0,3043	0,6191
2009	0,0408	0,2369	0,5615	0,0443	0,2868	0,5681	0,0577	0,3209	0,6462
2010	0,045	0,2648	0,5269	0,0511	0,3182	0,5743	0,0585	0,3271	0,6399
2011	0,0476	0,2881	0,5515	0,0535	0,3323	0,5739	0,0555	0,1023	0,6229
2012	0,0489	0,2957	0,53	0,0533	0,3269	0,5543	0,0571	0,3153	0,643

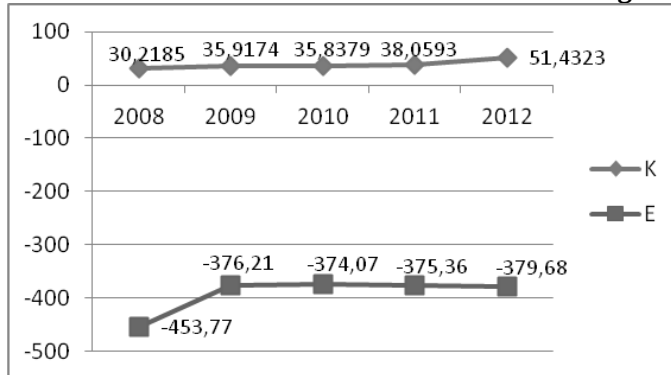
Source: own processing.

**Graph 1. Dispersion, Hall-Tideman index, relative concentration and entropy
of the market of loans during 2008–2012**

Source: own processing.

Graph 2. Indicators of market concentration of loans during 2008 – 2012

Source: own processing.

Table 5.

Dispersion, Hall-Tideman index, relative concentration and entropy of the market of loans during 2008–2012

period	Loans to corporate clients				Loans to individuals			
	σ^2	HT	K	E	σ^2	HT	K	E
2008	0,0002	0,0274	37,1702	-381,65	0,0003	0,0338	32,5712	-356,39
2009	0,0002	0,0291	35,5001	-372,92	0,0003	0,0382	31,2095	-344,91
2010	0,0003	0,0298	35,125	-368,13	0,0003	0,038	31,5249	-345,14
2011	0,0002	0,0291	36,3908	-367,62	0,0002	0,0366	31,3708	-350,23
2012	0,0003	0,0268	36,3919	-374,49	0,0003	0,0388	31,3713	-345,17

Source: own processing.

The data displayed on the Graph 1 and 2 and Table 5 shows that the value of the dispersion on the market of loans in Ukraine is very low and constant throughout the period, indicating a very low level of concentration. The low value of Hall-Tideman index shows well-developed competition on this market. It should be noted that it was less intensive in 2009 and was raised gradually over the next years never reaching the level of 2008. Relative concentration and entropy indicate a low level of concentration on the market of loans close to the concentration on the market of deposit accounts.

Conclusions

Therefore, it should be highlighted that today almost all of these indexes generally or partly are calculated and published in developed countries. The processes of competition and concentration on the markets including banking sector are supervised and analyzed in many countries .

But in Ukraine these techniques are not researched and hence not implemented in practical use in banking sector.

So it should be emphasized that the calculation of these indexes separately and as a system during different periods can provide detailed and comprehensive information on the level of monopolization of the banking services market that will help improve the competitiveness of the banking sector.

BIBLIOGRAPHY:

- Bikker J. A., Kaaf K., *Measures of Competition and Concentration in the Banking Industry: a Review of the Literature*, „Economic & Financial Modelling”, 2002.
- Schaeck K., Čihák M., Wolfe S., *Are More Competitive Banking Systems More Stable?* IMF Working Paper, Monetary and Financial Systems Department, June 2006.
- Yokoi-Arai M., Yoshino N., *Concept of Competitiveness in the Financial Sector*, „Financial Research and Training Center Discussion Paper Series” 12 December 2006, No. 24.
- Mamonov M., *Nonstructural approach to the evaluation of the level of competition in Russian banking sector*, “Banking”, No 11/2010, p. 17.
- Avdasheva S., *Competition and antimonopoly regulations*, Methodological Study, Logos, Moscow 1999.
- Results of financial reports of Ukrainian banks in 2008 – 2012*
http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097.
- The main figures of banking activity in Ukraine*,
http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.

Summary

This article presents the theoretical background for evaluating competition on the market of banking services. The main approaches and methods to its calculation are analyzed. Also this paper displays results of research of the competition in the banking sector using nonstructural approaches, including calculation of Herfindahl-Hirschman index, concentration ratio of three and ten largest banks, dispersion, Hall-Tideman (Rosenbluth) index, the ratio of relative concentration and entropy for Ukrainian market of deposit accounts and loans to individuals and corporate clients. The results can be implemented in practical use which is very actual in the modern economic conditions.

REGULATION OF STRUCTURAL CHANGES IN THE ECONOMY OF UKRAINE

Introduction

Complex social and economic conditions in the country, the acute problem of low competitiveness and technological lag of the most important sectors of the economy need intense restructuring and finding a new approach to structural reforms. Though there is a general understanding of the importance and need for structural changes there are different ideas about the role of government in these changes.

In particular, it is suggested that only freedom provided to the market mechanism increases the mobility of resources and allocates them efficiently, which contributes to the structural transformation. Thus, government intervention in the formation of efficient economic structure is highly undesirable¹.

The problem of structural change has become a cornerstone of dissertation research in public administration (S. Bila, L. Yefimenko, O. Kakhovych), economics (O. Heiman, M. Domaskina, O. Kravchenko, O. Krykhtin, O. Kubatko, N. Kuzenko, V. Medvid, K. Panchenko, S. Pashkov, O. Polishchuk, V. Saldo, N. Skirka, O. Tofaniuk, L. Shablysta), geography (V. Hrytsku, V. Oliinyk). Nevertheless, there remains a great interest to this problem, which can be illustrated by the numerous publications in professional journals of different areas.

The aim of the study is to develop suggestions to improve the government structural policies in the economic sphere.

^{*} *Cherkasy Institute of banking of The University of banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv), PhD, docent, Deputy Director for Scientific Work.*

¹ S.O. Bila, *Structural Policy in the System of State Regulation of Transformational Economy*, Vydavnytstvo UADU, Kyiv 2001, p. 122.

1. Analysis of the world experience in economic restructuring

World experience shows that during restructuring the role of the state is increasing with regards to regulation of economy. Thus, there is an increased interest towards the experience of implementation of structural reforms in the developed Western countries, where structural changes occurred as a result of government actions in the area of structural policy.

Its high efficiency in practice has been proven by the approach, according to which structural changes in the country should start from primary industries. Export revenues of those industries are specifically used for the modernization of industries following next in the technological chain, and the expansion of high-tech production.

In the implementation of neo-liberal reforms little attention was paid to the interference of macroeconomic parameters and actions of economic agents at the micro level. Meanwhile, there is an idea² about the need to study the economic reality as not being separate at the macro and micro levels, but in the context of the relationship and interaction between macro-and microeconomic processes.

Based on international experience, we can say that fairly high and stable results were achieved in economic development of the countries, which pursued a policy of dosed liberalism. This enabled them to not only maintain the current level of domestic production, but also improve its international competitiveness according to the principles of dynamic (not static) comparative advantages. In modern foreign and domestic scientific literature we can often find the well known statement: the higher the level of economic openness of the country (this topic was highly covered by J.D. Sachs and A. Warner³) or the higher the index of economic freedom in a country, the higher the values of economic efficiency.

Ukraine is ranked 164 out of 179 countries based on the scope of government intervention in economy by influencing and regulating costs. Index of state intervention is 32.9%, which is quite a high level of activity of the state, but at the same time, there are many problems that need government support and government funding⁴.

² A. Melnyk, A. Vasina, *Structural Transformation of the National Economy of Ukraine as a Factor of Modernization of Its Development Institutional Basis*, "Journal of the European economy", 2010, Vol. 9, No. 1, p. 164.

³ J.D. Sachs, A. Warner, *Economic Reform and the Process of Global Integration*, HIID. Dev. Disc. Paper, Cambridge (Mass.), 1996, No. 552.

⁴ *Meso-Economics of Transition Period: Markets, Industries, Enterprises*, ed. H.B. Kdeiner, Nauka, Moskva 2001, p. 165.

Because the "invisible hand" in immature market still does not know how to transform selfish behavior in socially useful, in transformational economy the state functions have certain peculiarities. They can be divided into three interrelated groups:

- Functions characteristic of the administrative-command system (direct intervention in certain processes)
- Functions associated with the rejection of the former legacy, which leads to creation of a new institutional framework and market infrastructure;
- Control functions characteristic to the market economy.

This expansion of state functions is necessary because in terms of institutional imbalance no other agent than the government is able to make effective long-term solutions. As noted by V. M. Polteovych⁵, during the implementation of necessary reforms one doesn't need "inflated" authoritarian state but rather mobile and efficient. Efficiency is a quality index that covers the concept of development, mechanisms of diagnostics and integration of benefits of social level. It is also the benchmark for the socially necessary goals.

Power is good if it is ready to recognize the limitations of their capabilities, and develop efficient tactics to delegate authority to market entities that are more informed, flexible and mobile. The state's role in the process of economic restructuring is seen as a key factor for technological and economic development of the country and its regions⁶.

However, existing technologies of power and governance are not efficient and seem to be inappropriate. The result of a comprehensive liberalization of the economy and loss of control was the lack of a meaningful strategy during the transformation of the national economy. Accordingly, at the level of individual enterprises in the region there is no strategic vision of problems. Thus, during the years of reform there emerged an objective conflict between strategic management (which is missing) and operational management.

This position not only forbids to answer the question, which of the many options offered by structural reform has a historical perspective, but it also contradicts to all experience about ways to get out of the structural crisis. The main thing in this experience is not a set of specific activities carried out within Roosevelt's "New Deal", German or Japanese "economic miracle", etc., but the methodology of establishing the strategic management of the economy and, above all, the structural changes. All these programs to move

⁵ V.M. Polterovich, *Institutional Traps and Economic Reforms*, "Economics and Mathematical Methods", 1999, Vol. 35, No. 2, p. 165.

⁶ Dzh. Stihlits, *Globalization and Its Burden*, Vyd. dim "KM Akademiia", Kyiv 2003, p. 209.

from crisis to economic growth started with determining the most long-term goals of social and economic development and ways to achieve them (strategies), based on which medium- and short-term plans and programs were developed.

In this regard, concepts by post-Keynesian representatives are of particular interest (modern branch within the Keynesian paradigm). Post-Keynesians distinguish money and interest as a self-active link between monetary variables and real processes. Amount of interest is primarily a monetary phenomenon and not a performance indicator of real capital on the contrary to "pure" neoclassical theory. Market interest rates indicate the method of selection of loan projects and moral risks, which are carried by entities, rather than actual returns on investments. Thus, in some cases an active state regulation of finance and controlling the activities of intermediaries is appropriate and even necessary.

2. Role of strategic management in supporting structural changes

Strategic management (which also includes planning) is characterized by adherence to the principle of "the uncertainty of the future". In this way it's similar to post-Keynesian traditions and institutional and evolutionary trends in economic theory that takes into account the irreversible nature of time. In the system of strategic planning it is not expected that the future will necessarily be better than the present or the past.

To implement a consistent approach to the strategic management of structural changes as a first step it is necessary to imagine the economic system as a management system (regulator) and control system (control object). Consequently, if we perform sequential decomposition of economy, there are two areas – management & control and real sector. The first covers the state and territorial structures (and their corresponding entities), and the second - the branches of the national economy and households, and the corresponding subjects: commercial and non-profit organizations, as well as an individual being active and determining participant in social and economic relations. Each area separately and all areas as a whole are under constant flow of information.

Therefore it can be stated that the main strategic goal of structural change should be the creation of a post-industrial, competitive economy with proportional, balanced branch structure. This economic structure has the following key features:

- Priority-leading value in multistructural system of sectors (industries) of high-tech development, which have strategic and adaptive competence to enter the technogenic environment of the highest level;

- Washing away a significant number of traditional manufacturing industries and methods used, changing them with new artificial materials;
- Formation and development of technically strong and technologically oriented areas of service together with using the new modified information systems;
- Formation of investment and innovation subsystem of the economy, which is the generator of avant-garde technologies.

It is clear that national goals cannot be artificially brought (disaggregated) to the level of individual sectors, industries and companies. Approval must be achieved as a result of a repetitive (iterative) process by moving from higher levels of economic hierarchy to the lower and back. In this process, the aggregated figures in certain industries, sectors and the economy as a whole are treated as feedback, on the basis of which we can form a judgment about the structural changes and, accordingly, about the results of implementing the strategy of structural change.

For national economies in different countries cross-level relationships are not universal, e.g. macroeconomic processes and their effect on the behaviour of macro objects is different in different periods of operation. The economy of the developed Western countries is characterized by close interdependence of micro and macro processes, which were shaped during long evolutionary process, and powerful influence of standard macroeconomic controls (interest rate, the money supply, the rate of reserve requirements, tax rates etc.) on the behavior of microeconomic agents that, in fact, creates an objective basis for the various options (monetarist etc.) of stabilization control. In contrast, in most countries belonging to the socialist camp, government influence on the social and economic situation in the country for decades has been carried out by the hard and direct centralized control of microagents' behaviour. This is explained by the lack of strategic management, which provides targeted system operations under changing conditions, and implies the creation of a system trajectory (strategy), target statement, the creation of corresponding programs etc.

3. Directions of structural policy at regional level

Studying the experience of implementation of structural changes in many countries has shown that despite the theoretical recognition of monetarism as the primary and most effective means of resolving most of the economic problems, and despite the long and strong market traditions in most developed countries, during the period of structural changes and the formation of targeted

structural changes, the role of state becomes more significant, the government structural policy is actively used, the main objective of which is to accelerate the transition from recession of production to growth and improve national competitiveness at the global level.

With the help of certain forms and methods of implementation of state structural policy, reformation is carried out for of all the components of the economic system at the macro, meso and micro levels. In this context, the main areas of mechanism of structural policy implementation should be optimization of sectoral and technological structure of the economy, providing progressive structural changes. At the macro level, the implementation of state structural policy to some extent should be aimed at solving the problem of macroeconomic transformation, focused on ensuring the economic, technological, food, environmental and energy security of the national economy.

To do this, in our opinion, it is necessary to implement the following actions to improve the structure of economy.

Firstly, the development and maintenance of the priority sectors of the economy by directing public investment and creating favorable conditions for their activities.

Secondly, encourage and support the demand for innovation. This creates two problems: 1) lack of entity's own resources for innovation, and those offered by financial intermediaries are too expensive, and 2) competition from foreign goods and innovative products that have high quality and guaranteed maintenance, which exists despite higher prices.

These problems are solved by the third direction of structural policies - an organization of investment breakthrough. Only in terms of the investment boom and creation of own innovative products together with support for their demand, progressive structural changes can be implemented.

The main elements of the overall restructuring process are primarily globalization and increasing flexibility of production, internationalization of investment processes and production decisions. In these circumstances, location of production is being competed for not only by the national economies but also specific regions⁷.

Accordingly, the main areas of structural policy at the regional level should be:

- Identifying promising directions of spatial development;
- Monitoring and assessing the feasibility of establishing effective cluster structures in the regions, identifying sources of funding for research in the future with the ability to attract foreign investors and taking into account effects of the created structures on the social development of the region;

⁷ V. Khanesh, *Crisis and Prospects of "Social City"*, RAHS, Moskva 1997.

- Creation of communication environment and information database for the operation of regional industrial structures;
- Stimulation and support of competitiveness of the sector or territorial organization of economic activities to achieve sustainable development.

At the micro level the mechanism of implementation of key elements about structural policy is comprised of a group of methods associated with an increase of economic stability and activity in all major processes of the market entities: businesses, corporations, scientific and educational institutions, and other basic economic systems.

These methods implement the following main areas of structural policies at the micro level: creating a strong corporate framework of the economy, the development of integration processes of science, education, manufacturing, market, balancing cost-effective forms of coexistence of investment-active small and large businesses in the system of "production - distribution"; restructuring industrial and scientific departments, support and development of strategically important for the state high-tech enterprises with significant prospects in the international market .

In current situation the main purpose of integration of science and production is to implement organizational advantages of small, medium and large businesses. The ultimate goal of integrating science and production is to develop research and production base for regional economic development and market innovation, oriented both to address the problems of inter-economic development (the development of new industrial products and technologies for enterprises in the region) and to create competitive industries to enter the inter-regional and foreign markets.

However, along with significant modifications in the basic science there are problems in the application of research directly in the production process. In national practice, the main problem of integration of science, industry and the market is the lack of an established mechanism for the relationship between the parties to an integrated structure. Particularly the instruments of transition of technical innovations from the field of science in production (technology parks, business incubators etc.) are not efficient enough. This, in turn, is associated with non-effective measures of state regulation with regards to stimulating the use of innovation, support of industries using innovative technologies etc.

In Ukraine there are certain organizational forms of integration of academic and scientific institutions, organizations of education and production that are represented on the market with new innovative structures, examples of scientific and practical conferences, joint research and participation in international projects⁸.

⁸ V.M. Heiets, V.P. Semynozhenko, B.Ye. Kvasniuk, *Strategic Challenges of the XXI Century to Society and Economy of Ukraine*, Vol 1, Feniks, Kyiv 2007, p. 282.

As instruments of government support of innovation internationally direct budget support is applied for the development and introduction of new technologies and products; indirect support through tax policy and by administration regulation; investments in education; support for critical components of economic infrastructure, which are required to promote rapid innovation. Implementation of structural policies in this area involves state regulation of participants in the integrated structures, in particular the development of programs for their formation and development, and direct state involvement in the innovation process through state and municipal scientific and financial institutions.

Conclusions

Structural policy at the microeconomic level is characterized by the following main areas: optimizing branch structure of the national economy through the growth of knowledge-based industries and reduction of inefficient production; improvement of the organizational structure of the enterprise (company) in order to best match its internal peculiarities and rapid response to changes in the environment; stimulate investment in equipment to improve production facilities - the material base for management activities. Thus, the effective implementation of structural changes in the economy of Ukraine, which is a set of measures aimed at restoring the sphere of material production and diversification of the real economy sector, is not possible without deliberate government regulation.

Specification of National Economy and complex measures to resolve them, will improve the productivity of the state structural policies that are areas for future research.

REFERENCES:

- Bila S.O., *Structural Policy in the System of State Regulation of Transformational Economy*, Vydavnytvo UADU, Kyiv 2001, p. 122.
- Heiets V.M., Semynozhenko V.P., Kvasniuk B.Ye., *Strategic Challenges of the XXI Century to Society and Economy of Ukraine*, Vol 1, Feniks, Kyiv 2007.
- Khanesh V., *Crisis and Prospects of "Social City"*, RAHS, Moskva 1997.
- Melnyk A., Vasina A., *Structural Transformation of the National Economy of Ukraine as a Factor of Modernization of Its Development Institutional Basis*, "Journal of the European economy", 2010, Vol. 9, No. 1, pp. 37-58.
- Meso-Economics of Transition Period: Markets, Industries, Enterprises*, ed. H.B. Kdeiner, Nauka, Moskva 2001.
- Polterovich V.M., *Institutional Traps and Economic Reforms*, "Economics and Mathematical Methods", 1999, Vol. 35, No. 2, p. 165.
- Sachs J.D., Warner A., *Economic Reform and the Process of Global Integration*, HIID. Dev. Disc. Paper, Cambridge (Mass.), 1996, No. 552.
- Stihlits Dzh., *Globalization and Its Burden*, Vyd. dim "KM Akademiia", Kyiv 2003.

Summary

The purpose of the study is to develop suggestions to improve the government structural policies in the economic sphere.

World experience shows that during the restructuring the role of government in regulating the economy is growing. Its high effectiveness in practice has been proven by the approach, according to which structural changes in the country should start from primary industries. Export revenues of those industries are specifically used for the modernization of industries following next in the technological chain, and the expansion of high-tech production.

High and stable results were achieved in economic development of those countries, which pursued the policy of dosed liberalism. This enabled them to not only maintain the current level of domestic production, but also improve its international competitiveness according to the principles of dynamic (not static) comparative advantages.

The current technologies in Ukrainian government and public administration are not effective and seem to be inappropriate. Result of comprehensive liberalization and loss of control over economy was the lack of a meaningful strategy during the transformation of the national economy. Accordingly, at the level of individual enterprises in the region there is no strategic vision of the problems. Thus, during the years of reform there emerged an objective conflict between strategic management (which is missing) and operational management. This point of view makes it impossible to answer the question, which of the many options offered by structural reform has a historical perspective, also this point of view contradicts to all experience about ways to get out of structural crisis.

Studying the experience of implementation of structural change in many countries has shown that despite the theoretical recognition of monetarism as the primary and most effective means of resolving most of the economic problems, and despite the long and strong market traditions in most developed countries, during the period of structural changes and the formulation of targeted structural changes, the role of state becomes more significant, the government structural policy is actively used, the main objective of which is to accelerate the transition from recession of production to growth and improve national competitiveness at the global level.

The main areas of mechanism of structural policy implementation in Ukraine should be: 1) optimization of sectoral and technological structure of the economy 2) providing progressive structural changes by means of organization of investment breakthrough. Only in terms of the investment boom by creating own innovative products and supporting demand for those products, there may be progressive structural changes.

The efficient implementation of structural changes in the economy of Ukraine, which is a set of measures aimed at restoring the sphere of material production and diversification of the real economy sector, is not possible without deliberate government regulation.

Methods: dialectical, Economics and Statistics, abstract and logical.